

De sleutel tot zelforganisatie

De totstandkoming van voorzieningen in kleine kernen in krimpregio's

Heidehuus, Halle Heide (eigen foto)

Superrr, Almen (eigen foto)

Masterthesis Bestuurskunde

Nicole Koekkoek (studentnummer 4226038)

Radboud Universiteit Nijmegen

Faculteit der Managementwetenschappen

Scriptie- en stagebegeleiders

Radboud Universiteit: Jan-Kees Helderma

Kragten: Peter Geerts

Seinpost adviesbureau: Annelies Romme,

Lars Pijlman

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Abstract.....	4
1. Inleiding.....	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Probleemstelling	6
1.3 Omschrijving kernbegrippen	8
1.4 Gehanteerde theorieën	9
1.5 Onderzoeksmethode	9
1.6 Maatschappelijke relevantie	10
1.7 Wetenschappelijke relevantie	11
1.8 Leeswijzer	11
2. Theoretische analyse van succesvolle zelforganisatie	12
2.1 Leefbaarheid in krimpgebieden.....	12
2.1.1 Leefbaarheid	12
2.1.2 Krimp.....	13
2.1.3 Urgentie.....	14
2.2 Exogene factoren voor het ontstaan van zelforganisatie	14
2.2.1 Sociaal, economisch en demografische kenmerken.....	14
2.2.2 Gemeenschapsvorming.....	15
2.2.3 Ligging van het dorp	15
2.3 Zelforganisatie	16
2.3.1 Ontwikkeling naar zelforganisatie	16
2.3.2 Het concept zelforganisatie	17
2.4 Endogene factoren voor succesvolle zelforganisatie.....	18
2.4.1 Handelingsruimte en visie.....	18
2.4.2 Selectie en controle	19
2.4.3 Vertrouwen en verbondenheid	21
2.5 Resumé.....	22
3. Methodologisch kader	24
3.1 Dataverzamelmethode.....	24
3.1.1 Aard van het onderzoek	24
3.1.2 Onderzoeksmethode	24
3.2 Casusselectie.....	25
3.2.1 Casusselectie.....	26
3.2.2 Selectie onderzoekseenheden.....	26
3.3 Operationalisatie.....	27
3.3.1 Leefbaarheid, krimp en urgentie	27

3.3.2 Exogene factoren.....	28
3.3.3 Voorwaarden voor zelforganisatie.....	29
3.5 Methode van Data-analyse.....	31
3.6 Validiteit en Betrouwbaarheid.....	32
3.5.1 Validiteit.....	32
3.5.2 Betrouwbaarheid.....	32
4. Analyse.....	34
4.1 Casusbeschrijving.....	34
4.1.1 Almen.....	34
4.1.2 Halle Heide.....	34
4.2 Leefbaarheid, krimp en urgentie.....	35
4.2.1 Leefbaarheid.....	35
4.2.2 Krimp.....	36
4.2.3 Urgentie.....	37
4.3 Exogene factoren.....	38
4.3.1 Sociale, economische en demografische kenmerken.....	38
4.3.2 Gemeenschapsvorming.....	42
4.3.3 Ligging van het dorp.....	43
4.4 Endogene factoren van de zelforganisatie.....	44
4.4.1 Handelingsruimte en visie.....	44
4.4.3 Selectie en controle.....	47
4.4.4 Sociaal kapitaal.....	50
5. Conclusie en aanbevelingen.....	55
5.1 Conclusie.....	55
5.1.1 Beantwoording van de deelvragen.....	55
5.1.2 Beantwoording van de onderzoeksvraag.....	58
5.2 Reflectie.....	58
5.2.1 Reflectie op theorie.....	58
5.2.2 Reflectie op methode.....	59
5.2.3 Reflectie op analyse.....	61
5.3 Aanbevelingen.....	61
Literatuur.....	63
Bijlage 1 Interviewgide.....	68
Bijlage 2 Respondentenoverzicht Almen & Halle-Heide.....	71
Bijlage 3 Indicatoren leefbaarometer dimensie 'voorzieningen'.....	72

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie ter afsluiting van mijn masteropleiding Bestuurskunde aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Door de gehele studieperiode hebben verschillende onderwerpen mij veel geboeid, zoals netwerken en burgerparticipatie. Vooral hoe verschillende ontwikkelingen effect hebben op kleine kernen, als huizenkrapte, krimp, een terugtrekkende beweging van de overheid. Om mijn onderwijs carrière af te sluiten met een onderzoek naar hoe burgergroepen in kleine kernen is erg toepasselijk op mijn interesses binnen de bestuurskunde en op mijn eigen afkomst uit de kleine kern. Persoonlijk wens ik alle kleine kernen waar behoefte bestaat dit soort fantastische initiatieven.

Van april 2018 tot augustus 2018 heb ik stage kunnen lopen zowel Kragten, als Seinpost adviesbureau, die op verschillende manieren veel te maken hebben met initiatieven vanuit burgergroepen die veel lijken op de zelforganisatieprojecten zoals deze zijn behandeld in dit onderzoek. In deze stageperiode heb ik veel geleerd over de advieswereld op vele gebieden. Hiervoor wil ik mijn stagebegeleiders Annelies De Witte-Romme, Lars Pijlman en Peter Geerts ontzettend bedanken. Tevens hebben zij meegekeken in het schrijfproces van deze scriptie, waardoor andere inzichten naar voren zijn gekomen, ook daarvoor bedankt.

Graag wil ik tot slot een aantal mensen kort bedanken voor ondersteuning tijdens het schrijfproces. In eerste instantie mijn begeleider, dr. Jan Kees Helderman, wie met geduld heeft tijd en energie heeft geïnvesteerd door duidelijke feedback te geven. Op de momenten dat ik de opening in het onderzoek niet meer kon zien, stuurde hij me de juiste kant op. Verder zou ik graag mijn vrienden en familie willen bedanken voor de motivatie en de ondersteuning bij het schrijfproces, waarbij menig heeft meegelezen om het onderzoek te verbeteren.

Ik wens u veel plezier tijdens het lezen van deze scriptie.

Nicole Koekkoek

April 2020

Abstract

Verschillende ontwikkelingen in de Nederlandse maatschappij zorgen in kleine kernen voor zorgen over de leefbaarheid. De terugtrekkende beweging van de overheid, de krimp van aantal inwoners en de verandering van bevolking hebben invloed op het voorzieningsniveau binnen deze kleine kernen. In Almen en Halle Heide zijn burgergroepen succesvol opgestaan om zelf de leefbaarheid te verhogen door middel van zelforganisatieprojecten.

Meer kernen kunnen met behulp van eigen inzet leefbaarheid verhogen, echter komen dit soort zelforganisatieprojecten niet overal van de grond. Daarom wordt in dit onderzoek bekeken welke exogene en endogene factoren van zelforganisatie ervoor zorgen dat een zelforganisatieproject succesvol kan worden volbracht. Om dit te onderzoeken is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Welke factoren dragen bij aan de totstandkoming van een succesvolle zelforganisatie ten behoeve van de leefbaarheid in kleine kernen, waar voorzieningen zijn weggevallen door invloed van de krimp?

De exogene factoren die betrokken zijn bij de totstandkoming van een zelforganisatieproject zijn 'sociale, economische en demografische kenmerken', 'gemeenschapsvorming' en 'de ligging van het dorp'. Deze hebben in beide onderzochte casussen een positief effect gehad op de totstandkoming van de zelforganisatieprojecten. De endogene factoren van zelforganisatie zijn 'handelingsruimte', 'visie', 'selectie', 'controle', 'vertrouwen' en 'verbondenheid'. Uit dit onderzoek is gebleken dat de factor 'selectie' in beperkte mate bij de casussen te vinden zijn. Dit heeft te maken met de grootte van de kernen en de daardoor kleine hoeveelheid aan beschikbare actoren binnen de kernen. Het karakter van kleine kernen zorgt ervoor dat selectie in beperkte mate mogelijk is.

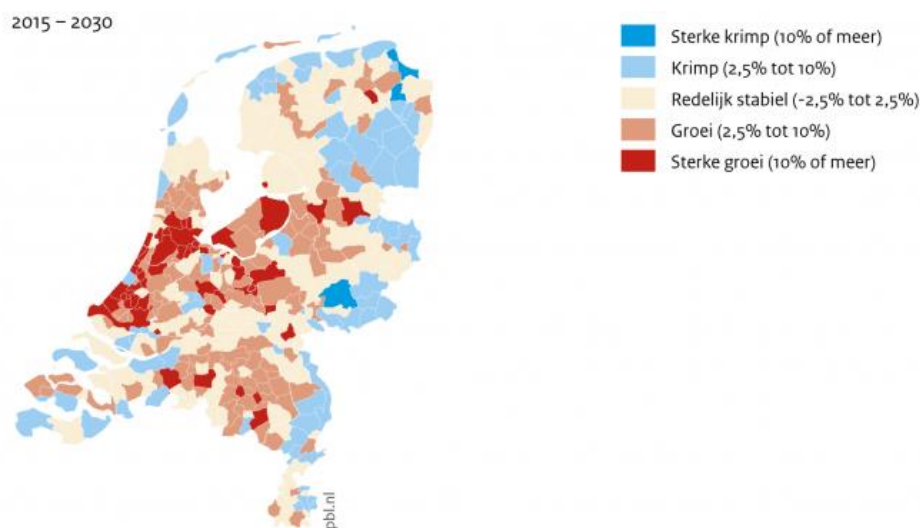
Uit dit onderzoek komt naar voren dat de burgergroep niet alleen de handelingsruimte nodig heeft in de zin van dat zij niet worden tegengehouden door regels of handelingen van overige instanties. Maar ook dat zij een bepaalde vorm van ondersteuning nodig hebben uit actoren als gemeente, provincie, ondernemers en woningbouwcorporaties om genoeg mogelijkheden te hebben om het zelforganisatieproject succesvol te volbrengen. Tevens komt het belang van politieke leiders binnen de burgergroep naar voren. Voor de motivatie binnen de kern is het van belang dat de kartrekkers over het gehele dorp goed bekend zijn door bijvoorbeeld daar lang te wonen of al actief te zijn in andere organisaties binnen het dorp. Tot slot, misschien wel het meest belangrijke aspect van om zelforganisatieprojecten te laten functioneren, is het vertrouwen. Dit geldt niet alleen tussen de inwoners in de kleine kernen, maar ook tussen de burgergroepen en overige organisaties, als gemeenten, provincies, ondernemers, woningbouwcorporaties, et cetera. Deze mate van vertrouwen is door de eerdere manier van werken voor veel publieke organisaties nieuw, waardoor er in nog veel publieke organisaties een cultuurverandering nodig is.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Een groot aantal plattelandsgemeenten binnen Nederland heeft te maken met een krimpend inwonertal, zoals is weergegeven in figuur 1 (Planbureau voor de Leefomgeving, 2016). In combinatie met de vergrijzing die in deze krimpregio's plaatsvindt, neemt het economisch draagvlak voor voorzieningen af. Het verdwijnen van voorzieningen en het gebrek aan diversiteit van bevolkingssamenstelling door de vergrijzing heeft een weerslag op de leefbaarheid binnen plattelandskernen in krimpregio's (Rijksoverheid, z.j.). Door een gebrek aan financiële slagkracht van de lokale overheid en maatschappelijke organisaties zijn de inwoners op elkaar aangewezen om de afname van de leefbaarheid tegen te gaan (Raatgever, 2012, p. 26).

Figuur 1 Bevolkingsontwikkeling per gemeente 2015-2030

(Planbureau voor de Leefomgeving, 2016)

Door de jaren heen is er op verschillende manieren omgegaan met de krimp. De eerste reactie (1996-2004) was dat het probleem en de cijfers die naar voren kwamen in prognoses gebagatelliseerd werden. Doordat de waarden van deze prognoses niet serieus genoeg werden genomen, werd er niets of te weinig gedaan aan de krimp (Hospers & Reverda, 2012, pp. 59-62). Toen in de periode van 2004 tot 2006 duidelijk werd dat de krimp in bepaalde gebieden een structureel probleem ging worden, werd actie ondernomen. In eerste instantie omvatte dit beleid om meer inwoners naar het krimpgebied te trekken door campagnes als "Zuid-Limburg, je zult er maar wonen" en "Ontdek die ruimte in Dronten". Toen vanaf 2006 dit niet voldoende bleek werd in veel gebieden de krimp geaccepteerd en werd de energie gestoken in het behoud van het huidig inwoneraantal en het behoud van de leefbaarheid voor deze huidige inwoners. Hierbij is in eerste instantie gebruik gemaakt van het revitaliseren van de leefomgeving, waarbij vanaf 2009 de gebieden steeds vaker werden benoemd tot 'kansgebieden' in plaats van 'krimpggebieden'. De gedachte hierachter is dat krimp nieuwe

kansen biedt voor de gebieden in bijvoorbeeld de toerismesector vanwege de ruimte en de rust of de zorgsector vanwege de vergrijzing (Hospers & Reverda, 2012, pp. 65-69).

Ter aanvulling op de overheidsinspanningen om op een juiste manier om te gaan met de krimp zijn er ontwikkelingen ontstaan binnen burgerparticipatievormen. Naast de bestaande vormen van burgerparticipatie als inspraak, interactieve beleidsvorming en coproductie is er een nieuwe vorm van burgerparticipatie ontstaan. Zelforganisatie, deze nieuwe vorm van burgerparticipatie gaat verder dan voorgaande participatievormen doordat burgers niet alleen een onderdeel zijn van het voorbereidend of uitvoerend deel zijn van het project, maar het noodzakelijk geachte publieke goederen en diensten daadwerkelijk organiseren. Denk hierbij aan: het zelf onderhouden van een bibliotheek, een eigen energiecorporatie opzetten of het opzetten van een groeninitiatief (Specht, 2013, pp. 55-56). In diverse dorpen maken inwoners zich aan de hand van zelforganisatie hard voor het op peil houden van de leefbaarheid. Om de kwaliteit van leven in een krimpende regio te waarborgen is samen optrekken immers het motto (Hospers & Reverda, 2012, p. 42). Binnen de plattelandsgebieden zijn er naast de veranderde verhouding tussen de bestuurlijke organisaties en de maatschappij nog twee redenen te geven voor de toename van zelforganisatieprojecten. Een van die redenen is de onvrede van burgers in krimpregio's met de terugtrekkende overheid in verschillende sectoren als de jeugdzorg en thuiszorg. Bij plattelandsgebieden is dit meer het geval, omdat de financiële slagkracht sneller afneemt dan in de rest van het land door een afname van inkomstenbronnen zoals een daling van de WOZ-waarden. De reactie van bewoners is het heft zelf in handen nemen om het beter te doen. Tot slot is er de veranderende functie van het platteland van landbouw naar een gecombineerd gebruik met natuur, recreatie en bedrijvigheid. De mogelijkheid voor nieuwe economische impulsen binnen de veranderende functies zorgt voor nieuwe initiatieven van zelforganisatie (Floor & Salverda, 2006, p. 9).

Binnen dit onderzoek worden twee zelforganisatieprojecten onderzocht. Beide cases worden als succesvol aangemerkt. Onderzocht wordt welke exogene factoren van zelforganisatie in deze gevallen ervoor heeft gezorgd dat de zelforganisatie tot stand is gekomen en welke endogene factoren van zelforganisatie ervoor heeft gezorgd dat deze nog steeds succesvol zijn. Halle Heide heeft met inzet van de dorpsbelangenorganisatie een dorpshuis ingericht in het voormalig schoolgebouw. Op deze manier heeft het gebouw in het centrum van de kern een invulling gekregen waardoor de bevolking elkaar opnieuw kon ontmoeten na de sluiting van de school. De tweede casus is Almen, waar een buurtsuper is ontstaan met inzet van de dorpsbelangenorganisatie. Na het jarenlang missen van een supermarkt is er deze als voorziening gecreëerd met daarbij tevens meerdere functies die onder andere het ontmoeten faciliteren.

1.2 Probleemstelling

Het doel van dit onderzoek is inzicht te verkrijgen in de factoren die bijdragen aan de totstandkoming van succesvolle zelforganisatieprojecten. Het toepassingsdoel is het aan de hand van de exogene factoren en endogene factoren sneller kunnen identificeren in hoeverre

een gemeenschap uit zichzelf de wil en/of kunde heeft om te participeren in een zelforganisatieproject. De doelstelling die hierbij hoort is als volgt geformuleerd:

Doelstelling: *“Inzicht verkrijgen in de exogene en endogene factoren die bijdragen aan de totstandkoming van succesvolle zelforganisatieprojecten ten behoeve van de leefbaarheid in kleine kernen.”*

Bij de totstandkoming van actieve burgerparticipatie in de vorm van zelforganisatie spelen verschillende aspecten mee, zoals de eigenschappen van zowel de initiatiefnemers als de samenleving en de omstandigheden waarbinnen deze samenleving bestaat. Daarnaast kunnen lokale overheden en lokale ondernemers een belangrijke rol hebben binnen het ontstaan van actieve burgerparticipatie. In dit verklarende onderzoek wordt een analyse gemaakt van de exogene factoren en endogene factoren voor een duurzame bijdrage van zelforganisatie aan de leefbaarheid in kleine kernen. De onderzoeksvraag is als volgt geformuleerd:

Onderzoeksvraag: *“Welke exogene en endogene factoren dragen bij aan de totstandkoming van een succesvolle zelforganisatie ten behoeve van de leefbaarheid in kleine kernen, waar voorzieningen zijn weggefallen door invloed van de krimp?”*

Figuur 2 Een visuele weergave van de onderzoeksvraag

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zijn vijf deelvragen geformuleerd. Bij iedere deelvraag wordt een beschrijving gegeven van hoe deze wordt beantwoord en hoe deze bijdraagt aan de beantwoording van de onderzoeksvraag.

- *Wat wordt verstaan onder leefbaarheid?*

Om te onderzoeken wat een succesvol zelforganisatieproject voor effect heeft op de leefbaarheid moet er eerst duidelijkheid bestaan over wat leefbaarheid inhoudt.

- *Wat wordt verstaan onder zelforganisatie?*

Om te kunnen analyseren welke factoren ervoor zorgen dat een groep burgers via zelforganisatie een bijdrage kunnen leveren aan leefbaarheidsprojecten in kleine kernen moet eerst duidelijk worden wat zelforganisatie precies is.

- *Welke exogene factoren zijn van belang voor het tot stand komen van zelforganisatieprojecten?*

Hierbij gaat het om kenmerken van het dorp en haar inwoners die bijdragen aan de totstandkoming van zelforganisatieprojecten.

- *Welke endogene factoren zijn van invloed op de kwaliteit van zelforganisatieprojecten?*

Hierbij gaat het om factoren die bijdragen aan het succesvol functioneren van zelforganisatieprojecten.

- *Wat is de relatie tussen de exogene en endogene factoren, en kwaliteit van zelforganisatieprojecten in Almen en Halle Heide?*

Tot slot de toepassing van de exogene en endogene factoren op de kernen Almen en Halle Heide. De gevonden data in het onderzoek wordt hierin toegepast op beide kernen. Deze deelvraag is de empirische deelvraag van het onderzoek.

1.3 Omschrijving kernbegrippen

In de onderzoeksvraag bestaat er een afbakening met begrippen welke in deze paragraaf verder worden toegelicht. De beschreven begrippen zijn 'zelforganisatie', 'leefbaarheid' en 'kleine kernen'. De beschrijving van deze drie begrippen zorgt ervoor dat de reikwijdte van de onderzoeksvraag duidelijk is afgebakend.

Zelforganisatie

Zelforganisatie is een vorm van sociaal ondernemen die zich kenmerkt door intrinsieke motivatie, samenhang met de omgeving door verbinding en afstemming, autonomie en creativiteit met het doel een sociale dynamiek te creëren die bijdraagt aan de continuïteit van de samenleving (Huygens, Van Marissing & Boutellier, 2012, p. 36).

Leefbaarheid

De definitie die in dit onderzoek wordt aangehouden voor leefbaarheid is geformuleerd door Van der Wouw (2011a, p. 1) "Leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld. Het gaat over de voorwaarden waaronder mensen in een bepaalde omgeving kunnen en willen samenleven.". Binnen het theoretisch kader worden de factoren die invloed hebben op de leefbaarheid verder uiteengezet. De leefbaarheidsprojecten zoals ze zijn genoemd in de onderzoeksvraag zijn de projecten die te maken hebben met het verbeteren van leefbaarheidsfactoren.

Kleine kernen

Door het Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS] (2006) worden 'kleine kernen' aangemerkt als dorpskernen met een inwoneraantal kleiner dan tweeduizend. In dit onderzoek wordt gekozen voor kleine kernen als onderzoeksobject, omdat verwacht wordt dat deze met dezelfde leefbaarheidsproblematiek te maken hebben. Dit komt omdat kernen kleiner dan tweeduizend inwoners weinig voorzieningen hebben in hun dorp ende inwoners moeten vaak uitwijken naar een ander dorp of stad om bijvoorbeeld een huisarts te bezoeken (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011). De categorie kleine kernen bestaat niet alleen uit krimpkeren (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011), echter wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van

casussen die te maken hebben met krimp omdat de financiële slagkracht van de lokale overheden en maatschappelijke organisaties hier minder is (Raatgever, 2012, p. 26).

1.4 Gehanteerde theorieën

Binnen de theoretische analyse van duurzame zelforganisatie wordt eerst de leefbaarheid gedefinieerd aan de hand van Van der Wouw (2012). Hierna wordt de urgentie gehandeld en worden exogene factoren opgesteld die invloed hebben op het ontstaan van een zelforganisatie. Tot slot wordt gebruik gemaakt van de zeven succesfactoren voor zelforganisatie die zijn opgesteld door Huygens, et al. (2012). Deze worden binnen dit onderzoek binnen drie factorgroepen geplaatst, namelijk 'handelingsruimte en visie', 'selectie en controle' en 'sociaal kapitaal'. De relatie tussen de verschillende variabelen wordt aan het eind van de theoretische analyse inzichtelijk gemaakt aan de hand van een conceptueel model.

1.5 Onderzoeksmethode

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode. De wijze waarop exogene factoren en endogene factoren kunnen bijdragen aan een succesvolle zelforganisatie van groepen burgers die een bijdrage levert aan leefbaarheidsprojecten wordt verklaard aan de hand van literatuurstudie, documentanalyse en interviews.

De literatuurstudie is gebruikt om in de theoretische analyse een theoretische verwachting te kunnen formuleren. Deze verwachting is aan de hand van de empirische data getoetst. De documentanalyse is gebruikt om aan empirische data over een aantal factoren te komen, zoals individuele factoren als leeftijd en huiseigenaarschap. Daarnaast is de documentanalyse gebruikt om een casusbeschrijving te geven binnen het onderzoek van beide casussen die onderzocht worden.

De interviews zijn gehouden met betrokken actoren van de verschillende casussen Almen en Halle-Heide. Er is gekozen voor een vergelijkende gevalstudie waarbij twee casussen ver uit elkaar liggen als het gaat om een bepaald aspect, met elkaar vergeleken worden. Hierbij gaat het om een zelforganisatie in een leefbaarheidsproject die gezien wordt als succesvol en een zelforganisatie in een leefbaarheidsproject die gezien wordt als meer problematisch. Per casus zijn er interviews gehouden met in ieder geval een vertegenwoordiger vanuit de betrokken gemeente, een betrokken adviseur, een lid van de groep burgers die zich heeft ingezet bij een leefbaarheidsproject. Daarnaast zijn er interviews gehouden met mensen die vanuit activiteiten uit het verleden veel kennis hebben over de participatie in krimpregio's die te maken hebben met leefbaarheidsproblematiek. In tabel 1 wordt een overzicht getoond van de casussen en de bijbehorende kenmerken waarop de selectie is gebaseerd.

Tabel 1 Casuselectie

Kleine kern	Aantal inwoners	Project	Actief sinds	Initiatief/wie betrokken
Almen (gemeente Lochem)	1105	Het oprichten van een buurtsuper	2011	Vereniging Almens belang
Halle Heide (gemeente Bronckhorst)	600	Dorpshuis gevestigd in het voormalig basisschoolgebouw	2015	Belangenvereniging Halle Heide

1.6 Maatschappelijke relevantie

Om de leefbaarheid binnen kleine dorpskernen te vergroten is het van belang dat de dorpsbewoners participeren om samen leefbaarheidsaspecten aan te pakken. Zoals al eerder gezegd, is 'samen optrekken' het credo om de kwaliteit van leven in een kleine kernen te waarborgen (Hospers & Reverda, 2012, p. 42). Wanneer inzichtelijk is welke aspecten ervoor kunnen zorgen dat de bijdrage van zelforganisaties aan leefbaarheidsprojecten in kleine kernen verhoogd wordt, wordt het mogelijk zelforganisatie in leefbaarheidsprojecten te stimuleren door de factoren bij te stellen. Hiermee worden de doelen van burgerparticipatie bij leefbaarheidsprojecten om kwalitatief beter beleid op het gebied van leefbaarheid te ontwikkelen en uit te voeren sneller behaald.

Het kunnen bevorderen van burgerparticipatie is tevens belangrijk, omdat het de lokale democratie bevordert door de participanten een stem te geven. Daarnaast bestaat door een hogere deelname aan participatieprojecten een hogere effectiviteit van de beleidsprocessen. Ook draagt de participatie bij aan de kwaliteit van vernieuwingsplannen uit de beleidsprocessen, omdat er door veel bewoners van gedachten wordt gewisseld, welke in praktijk eigenlijk ervaringsdeskundigen zijn (Van Marissing, 2008, p. 170).

Wanneer benoemd kan worden welke aspecten invloed hebben op de activering en de bestending van zelforganisatie in leefbaarheidsproblematiek in kleine kernen kan dat mogelijk ook in andere situaties toepasbaar zijn. Een voorbeeld van een andere situatie is dat het niet gaat om een zelforganisatie, maar om een andere vorm van burgerparticipatie zoals een proces van coproductie. Buiten een andere vorm van burgerparticipatie zouden ook aspecten van toepassing zijn op grotere kernen of wijken van steden. Participatie op zichzelf staand zou de sociale cohesie en de zelfredzaamheid kunnen vergroten, waardoor de afhankelijkheid van publieke voorzieningen daalt (Van Dalen, 2014, p. 19).

Er wordt in toenemende mate vanuit de overheid van de burgers verwacht dat zij met gezamenlijke inzet en vrijwilligerswerk de leefbaarheid in hun leefomgeving op peil houdt (Gielsing, 2018, p. 154). Dit is nodig om de overheidsbegroting op peil te houden. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen worden gebruikt om de burger meer te activeren zodat de doelstellingen gesteld vanuit de overheid worden behaald.

1.7 Wetenschappelijke relevantie

Door de relatieve korte inzet van de participatievorm 'zelforganisatie' in de leefbaarheidsprojecten in kleine kernen bestaan er niet veel onderzoeken naar het ontstaan van deze participatievorm. Van de voorgaande participatiemethoden 'inspraak' en 'interactieve beleidsvorming' zijn wel veel onderzoeken verschenen. Maar zoals door Specht (2013, p. 63) wordt aangegeven is de dynamiek van zelforganisatie nog niet goed beschreven binnen de theorie. Hierbij bestaat voor de betrokken wetenschappelijke disciplines een uitdaging. Dit onderzoek kan een bijdrage leveren aan deze lacune.

Er zijn meerdere onderzoeken gedaan naar de succesvolle zelforganisaties (Van Xanten et al., 2011; Engbersen, Van der Schaar & Schreuders, 2013). Onderzoeken naar participatie gaan echter vaak over projecten in wijken in de grotere steden, daarom is de keuze van onderzoek van kleine kernen wetenschappelijk relevant. De toepassing van de theorieën over verschillende factoren die effect kunnen hebben op de wil om zelforganisatie op te zetten in een leefbaarheidsproject binnen kleine kernen kan totaal andere inzichten opleveren dan de wijken in de grote stad. Tot slot kan worden gezegd dat de kleine kernen wel veel onderzocht zijn, maar in deze onderzoeken was de leefbaarheid en de effecten van de burgerparticipatie op de leefbaarheid het doel van het onderzoek. In dit onderzoek wordt onderzocht wat de manier is om tot een succesvolle zelforganisatie te komen.

1.8 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de theoretische analyse van de duurzame zelforganisatie besproken. De begrippen leefbaarheid, urgentie, krimp en zelforganisatie worden hierin behandeld, waarna aan de hand van de exogene factoren die invloed hebben op het ontstaan van een zelforganisatieproject en voorwaarden voor zelforganisatie van Huygens et al. (2012) de endogene factoren uiteen worden gezet. Dit vormt een conceptueel model. Deze onderdelen vormen samen de antwoorden van de theoretische deelvragen. Hoofdstuk 3 bevat de methodologie waarin het onderzoeksontwerp wordt verantwoord. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de empirische deelvragen beantwoord aan de hand van de data-analyse. Tot slot omvat hoofdstuk 5 de beantwoording van de hoofdvraag en een reflectie op het onderzoek.

2. Theoretische analyse van succesvolle zelforganisatie

In dit hoofdstuk worden de reeds in wetenschappelijke literatuur bekende inzichten over zelforganisatie, hoe deze in verhouding staat met andere sectoren, benoemd om te komen tot de exogene factoren en de endogene factoren voor het ontstaan en functioneren van een zelforganisatie (Huygens et al., 2012). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conceptueel model, dat een visuele weergave is van de verwachte relatie tussen de in de theorie gevonden factoren en het verbeteren van leefbaarheid door het ontstaan en bestendigen van zelforganisatie. Eerst wordt uiteengezet welke factoren betrokken zijn bij de leefbaarheid van een leefomgeving.

2.1 Leefbaarheid in krimpgebieden

In deze paragraaf wordt behandeld hoe de urgentie ontstaat om iets te doen om de leefbaarheid te verbeteren in de krimpgebieden. Eerst wordt uiteengezet wat leefbaarheid omvat, met een duidelijke rol voor voorzieningen die te maken hebben met ontmoeten. Daarna wordt aangegeven hoe de krimp ontstaat en zijn effect heeft op de leefbaarheid met betrekking tot het verminderen van voorzieningen. Tot slot wordt er beschreven hoe de ontwikkeling van de krimp en het effect op de leefbaarheid zorgt voor een gevoel van urgentie.

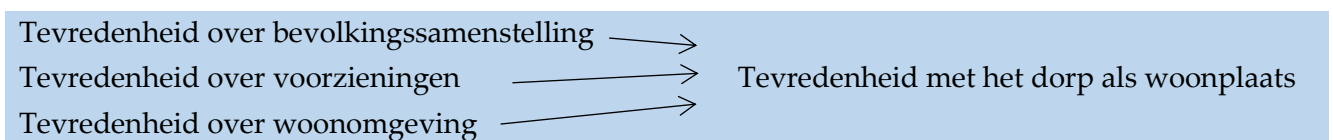
2.1.2 Leefbaarheid

Leefbaarheid wordt volgens Van der Wouw (2011a, p. 2) bepaald door de tevredenheid van inwoners met het dorp als woonplaats. Die tevredenheid van inwoners met het dorp wordt bepaald door drie factoren, namelijk:

1. *De tevredenheid van inwoners over de bevolkingssamenstelling:* De match van de bevolking met de sociale omgeving. Hierbij zijn aspecten als het contact dat bestaat tussen burens belangrijk.
2. *De tevredenheid van inwoners over de voorzieningen:* De waardering van de aanwezige of snel toegankelijke voorzieningen (Van der Wouw, 2011b, p. 12 ; Idema, 2015, p. 410). Hierbij is zowel de kwaliteit als de kwantiteit van de voorzieningen van belang.
3. *De tevredenheid van inwoners over de woonomgeving:* De fysieke omgeving waarbinnen de bewoners zich bevinden. Dit zijn aspecten als gebouwen, verkeersveiligheid, de bestrating of de groenvoorziening.

In figuur 3 is weergegeven hoe de leefbaarheidsfactoren tot elkaar verhouden.

Figuur 3 Leefbaarheidsfactoren (eigen figuur)

Uit onderzoek blijkt dat het voorzieningsniveau binnen een dorp niet van direct belang is voor de leefbaarheid wanneer er genoeg ontmoetingsmogelijkheden zijn en de voorzieningen

binnen korte reistijd wel beschikbaar zijn (Van der Wouw, 2011b, p. 12; Idema, 2015, p. 410). De voorwaarde voor tevredenheid van bewoners over de voorzieningen ligt dus aan de toegankelijkheid van voorzieningen en niet in de aanwezigheid van voorzieningen in het dorp zelf (Gieling & Haartsen, 2016, p. 578). In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de Leefbaarometer (Leijdelmeijer, Marlet & Woerkens, 2017). Bij dit instrument zijn meer dan honderd aspecten opgenomen die invloed hebben op de leefbaarheid, verdeeld in vijf dimensies: 'woningen', 'bewoners', 'voorzieningen', 'veiligheid' en 'fysieke leefomgeving' (Leijdelmeijer, Marlet & Van Woerkens, 2017, pp. 77-78). Bij de Leefbaarometer ontstaat een score, waar het aspect 'voorzieningen' voor 25% meetelt, wat samen met het aspect 'veiligheid' de meeste invloed op de leefbaarheid heeft volgens de Leefbaarometer. Samen met veiligheid vormen zij de helft van de totaalscore van leefbaarheid (Leefbaarometer, z.j.).

Het type leefbaarheidsproject dat binnen dit onderzoek wordt gebruikt heeft betrekking op 'ontmoeten'. Hierbij is de tevredenheid van bewoners over de voorzieningen als het gaat om winkels, buurthuizen, scholen en andere openbare plekken van belang, hoewel specifieke voorzieningen niet direct aanwezig hoeven te zijn. Bijvoorbeeld een plaatselijke basisschool is voor inwoners niet noodzakelijk wanneer andere manieren van ontmoeten aanwezig zijn (Kok, 2013, p. 22).

Om de bijdrage aan leefbaarheidsprojecten met betrekking tot 'ontmoeten' te meten moet de toename in leefbaarheid gemeten worden, wat neerkomt op de tevredenheid van de inwoners met de voorzieningen binnen de woonplaats aan de hand van verschillende aspecten vanuit de Leefbaarometer (z.j.). Hierbij wordt de dimensie 'voorzieningen' gebruikt. Indicatoren die binnen deze dimensie worden gebruikt zijn weergegeven in bijlage 3. Het gaat hierbij om de verschillende voorzieningen als onderwijs, horeca, gezondheid, zwembaden en de supermarkt.

2.1.2 Krimp

Oorzaken van de krimp zijn op verschillende oorzaken te plaatsen, namelijk sociaal economische ontwikkelingen, planologische beslissingen of regionaal economische ontwikkelingen in de conjunctuur. Een combinatie van de oorzaken is ook mogelijk. De bevolkingskrimp kan zich uiten in verschillende vormen, namelijk als daling van het aantal inwoners, daling van het aantal huishoudens of de verandering van bevolkingssamenstelling (De Groot & Schoonwille, 2012, p. 7). Plattelandsgemeenten hebben te maken met een selectieve krimp, waar de jongere bevolking kleiner wordt en de oudere bevolking groeit (De Groot & Schoonwille, 2012, p. 8). Hier is dus sprake van een bevolkingsverandering, dit kan echter ook in combinatie zijn met daling van het bevolkingsaantal of daling van het aantal huishoudens.

Krimp is een van de oorzaken van het verdwijnen van voorzieningen in kernen van dorpen of steden in krimpregio's. Andere oorzaken van het verdwijnen van voorzieningen zijn bijvoorbeeld schaalvergroting en de verandering van leefstijl en consumentengedrag kan hier grote invloed op hebben (De Groot & Schoonwille, 2012, p.10). Wel zijn er voorbeelden van

voorzieningen die direct door de krimp worden beïnvloed. Zoals het basisonderwijs, bij afname van het leerlingaantal.

2.1.3 Urgentie

Urgentie is wanneer de situatie zo kritiek is dat langer wachten met beïnvloeden van de situatie geen optie is (Mitchell, Agle & Wood, 1997, pp. 867-868). Met het verdwijnen van voorzieningen, door factoren als minder leerlingenaantallen of economisch slechtere tijden, ontstaat er een vermindering van de leefbaarheid. Deze situatie kan bij een dusdanige vermindering van de leefbaarheid zorgen voor een problematische situatie. Dit kan ervoor zorgen dat het gevoel van urgentie hoger wordt om iets te doen aan het voorzieningsniveau in de lokale gemeenschap. Als dit wordt betrokken op de zelforganisatie is het in het bijzonder belangrijk dat het gevoel van urgentie bij de bevolking hoog is. Tevens is het van belang dat instanties die een mogelijk noodzakelijke ondersteunende functie hebben diezelfde urgentie ervaren.

2.2 Exogene factoren voor het ontstaan van zelforganisatie

Om tot een succesvolle zelforganisatie te komen is het van belang dat de mate van participatie binnen de samenleving op een voldoende niveau is. De mate van participatie verschilt binnen verschillende gebieden, dit kan worden veroorzaakt door de exogene factoren, namelijk kenmerken van het dorp en haar inwoners. De drie exogene die van invloed zijn op de mate van het ontstaan van een ideale voedingsbodem voor een zelforganisatie die worden gebruikt binnen dit onderzoek zijn sociaal, economisch en demografische kenmerken, gemeenschapsvorming en ligging van het dorp.

2.2.1 Sociaal, economisch en demografische kenmerken

Om te beginnen bestaat er een relatie tussen leeftijd en participatiegedrag: er zijn namelijk significant meer vrijwilligers van middelbare leeftijd dan in andere leeftijdsgroepen (Van Houweligen, Boele & Dekker, 2014, pp. 49-51). De studie van Lelieveldt (2004, p. 545) wijst echter uit dat vrijwilligers met een hogere leeftijd meer participeren in vrijwilligersprojecten dan mensen uit andere leeftijdsgroepen doen. Ondanks dat beide onderzoeken een andere leeftijdsgroep aanwijzen die significant meer participeren, komen de onderzoeken overeen dat de jongere leeftijdsgroepen minder participeren in vrijwilligersprojecten.

Het tweede kenmerk is het opleidingsniveau: hoger opgeleiden participeren vaker dan lager opgeleiden (Van Houweligen et al, 2014, p. 49; Lelieveldt, 2004, p. 545). De reden hiervoor kan zijn dat zij in bezit zijn van twee van de drie voorwaarden die worden gesteld om succesvol te kunnen participeren door Verba, Schlozman & Brady (1995, p. 304). Deze voorwaarden zijn tijd, geld en 'civic skills' als communicatieve en organisatorische eigenschappen. De hoogopgeleiden bezitten over het algemeen meer geld en 'civic skills' dan individuen met een lagere opleiding.

Het derde kenmerk dat invloed heeft op de samenwerking binnen een co-productie is dat bewoners eigenaar zijn van een huis. Zij voelen zich meer betrokken bij een buurt en zijn hierdoor meer bereid om zich in te zetten voor deze buurt. Dit kan worden verklaard doordat

de huiseigenaren een financieel belang hebben bij een goed woonmilieu en minder geneigd zijn te verhuizen (Kullberg, 2009, p. 217).

Ook heeft het aantal niet-allochtone migranten invloed op de mate van participatie in maatschappelijke projecten. Bij een hoog aantal migranten ontstaat er een heterogene omgeving, wat volgens Putman (2007, p. 142) zorgt voor lagere participatie. Dit wordt ook wel diversiteitseffect genoemd, wat inhoudt dat de groepsvorming ontstaat, waar bij participatie een eenheid zou moeten bestaan. Binnen Nederland is hier echter nog geen bewijs voor gevonden (Van Houwelingen et al., 2014, p. 52). Bij de kleine kernen wordt verwacht dat dit echter weinig effect heeft op de participatie, omdat er in vergelijking tot steden een laag percentage migranten woonachtig zijn. Het percentage niet-westerse migranten binnen plattelandsgemeenten is twee procent, waar deze in de stad zestien procent is. Ook het percentage westerse migranten is lager dan in de stad: zes procent met respectievelijk elf procent in de stedelijke gebieden (Steenbekkers, Vermeij & Van Houwelingen, 2017, p. 8).

2.2.2 Gemeenschapsvorming

De eerste eigenschap binnen de factor gemeenschapsvorming, welke kan leiden tot meer participatie die binnen dit onderzoek wordt behandeld is de frequente kerkgang. Zo blijkt dat mensen die maandelijks naar de kerk gaan twee keer zo vaak vrijwillig actief zijn binnen een gemeenschap dan mensen die dit niet doen (Van Houwelingen et al, 2014). Bekkers en De Graaf (2002, p. 350) geven aan dat de reden hiervoor is dat individuen die regelmatig naar een kerkdienst gaan geïntegreerd zijn in een kerkelijk netwerk, wat hen een groter sociaal kapitaal geeft.

Een tweede aspect van de gemeenschapsvorming is het verenigingsleven: er wordt gezien dat in dorpen waar het verenigingsleven bloeit meer wordt georganiseerd en meer initiatieven van de grond komen dan in dorpen waar het verenigingsleven niet bloeit. Hierbij is de vorm van activiteit die door deze vereniging wordt georganiseerd niet van belang. Een hogere mate van actieve betrokkenheid van de inwoners bij deze verenigingen zorgt voor een groot sociaal kapitaal, wat het ontstaan en bestendigen van nieuwe initiatieven stimuleert (Hoekman, Bulsink & Van Kalmthout, 2015, p. 34).

2.2.3 Ligging van het dorp

Daarnaast vormt de ligging van het dorp een kenmerk, waarbij zowel de afstand ten opzichte van de stad als de omgeving van het dorp ten opzichte van natuur en cultuur een rol speelt. Het dorp dat op grotere afstand van de stad ligt heeft een grotere kans op het ontstaan van initiatieven dan dorpen die dicht bij een stad liggen door een beperkte bereikbaarheid van faciliteiten (Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 9). Ook blijkt dat natuur in de omgeving of cultureel erfgoed in de buurt zorgt voor een hogere mate van trots, waardoor men sneller gemotiveerd is om zich in te zetten voor de eigen omgeving. Een kern met een mooiere omgeving heeft ten opzichte van de kernen met een minder mooie omgeving een minder hogere participatiegraad (Vermeij & Steenbekkers, 2015, p. 38).

2.3 Zelforganisatie

In deze paragraaf wordt de zelforganisatie uiteengezet. Eerst wordt aangegeven hoe de ontwikkeling binnen de burgerparticipatie naar de vergevorderde vorm van burgerparticipatie, zelforganisatie, wordt verduidelijkt. Daarna wordt het begrip zelforganisatie en haar kenmerken verduidelijkt.

2.3.1 Ontwikkeling naar zelforganisatie

Zelforganisatie is een bijzondere en vergeande vorm van burgerparticipatie. Burgerparticipatie heeft sinds de jaren '60 een grote ontwikkeling doorgemaakt. Waar de participatievorm van inspraak destijds werd gebruikt om inwoners te betrekken bij vraagstukken binnen het beleid, wordt nu de ruimte geboden aan de initiatieven vanuit de inwoners van een gebied (Boonstra, 2012, p. 87). De centrale actor is niet meer een overheidsorgaan, maar bestaat uit een groep burgers en/of ondernemers (Boonstra, 2012, p. 87).

Om te kunnen begrijpen hoe zelforganisatie verband houdt met burgerparticipatie kunnen we gebruik maken van de zogenaamde participatieladder van Arnstein (1969, p. 217). In de onderstaande tabel staan in de linker kolom de niveaus van participatie en rechts het groepsniveau waar deze onder valt. De participatieladder laat per trede een niveau van participatie van burgers zien. Het loopt op van situaties waarbij burgers geen invloed kunnen uitoefenen en niet worden voorzien van juiste informatie naar de burgercontrole, waarbij de burgers zelf de uitvoerende macht in handen hebben. Deze oplopende niveaus zijn onderverdeeld in drie groepsniveaus, welke in tabel 2 rechts staan beschreven.

Zelforganisatie zou binnen de participatieladder vallen onder het hoogste groepsniveau: "burgermacht". Hierbij hebben de burgers een stem, de burgermacht en de uitvoerende macht. De niveaus die hieronder vallen zijn samenwerking, gedelegeerde macht en burgerorganisatie. De niveaus van participatie die hieronder vallen laten zien dat het uiteenloopt van een samenwerking van de burger met andere sectoren, de macht gedelegeerd krijgt en dat de burger de totale controle heeft. Er bestaat dus binnen de zelforganisatie een wisselend niveau van samenwerking.

Tabel 2 Participatieladder van Arnstein, vertaald (1969, p. 217)

Niveau van participatie	Groepsniveau van participatie
8. Burgercontrole	Burgermacht (Een stem, burgermacht & uitvoerende macht) (=zelforganisatie)
7. Gedelegeerde macht	
6. Samenwerking	
5. Inspraak	Schijnparticipatie (Een stem & geen burgermacht)
4. Consultatie	
3. Informatie	
2. Opvoeding	Non-participatie (Geen stem & geen burgermacht)
1. Manipulatie	

Sinds de terugtrekkende beweging van de overheden, is de urgentie vanuit de bevolking om zichzelf zelfstandig te organiseren ter bevordering van de leefbaarheid gegroeid. Dit komt voornamelijk voor in de plattelandsgebieden en kleine kernen, vanwege de sterkere daling van de financiële slagkracht dan in de rest van het land (Raatgever, 2012, p. 26). Dit wordt veroorzaakt door de grotere mate van vergrijzing, krimp en ontgroening. Hierdoor wordt meer publiek geld uitgegeven en komt er minder binnen. Hieronder wordt uiteengezet waarom de participatiegraad verschilt waarna in de volgende deelparagraaf de ontwikkeling naar zelforganisatie wordt omschreven en hierbij wordt de definitie van het begrip gegeven.

2.3.2 Het concept zelforganisatie

Er bestaat een dunne lijn tussen de recentere participatievormen: actief burgerschap, coproductie, burgerinitiatief en zelforganisatie. Bij een burgerinitiatief en een zelforganisatie ligt het initiatief geheel binnen de samenleving in plaats van (gedeeltelijk) bij de lokale overheid (Engbersen, et al., 2013, p. 7). Een burgerinitiatief omvat, ten opzichten van een zelforganisatie, een veel breder gebied van doelen waar burgers het heft in eigen handen nemen (WRR, 2012, p. 57). De definitie van zelforganisatie zoals is geformuleerd door Huygens et al. (2012, p. 36) wordt binnen dit onderzoek gebruikt: *“Zelforganisatie is een vorm van sociaal ondernemen die zich kenmerkt door intrinsieke motivatie, samenhang met de omgeving door verbinding en afstemming, autonomie en creativiteit met het doel een sociale dynamiek te creëren die bijdraagt aan de continuïteit van de samenleving.”*. Voor het ontstaan en functioneren van zelforganisatie is cruciaal dat de groep mensen gezamenlijk eenzelfde probleem ervaren en naar de oplossing voor dat probleem werken vanuit een initiatief van private partijen. De kenmerken die zijn genoemd in de definitie worden hieronder uiteengezet.

Het eerste kenmerk wat wordt genoemd in de bovenstaande definitie van zelforganisatie is de intrinsieke motivatie. Hetgeen per definitie inhoudt dat het niet van bovenaf wordt ingezet, maar vanuit de drijfveer van de initiatiefnemers en sleutelfiguren. Zelforganisatie ontstaat niet noodzakelijk vanuit een ervaren probleem, maar uit een verlangen om iets te vormen wat nog niet in het hier en nu is (Huygens et al., 2012, p. 13). Het tweede kenmerk is de samenhang met de omgeving door verbinding en afstemming. Binnen de zelforganisatie wordt door middel van een organische beweging een organisatie opgezet met daarbinnen een mate van leiderschap die de groep burgers in de zelforganisatie begeleidt. Belangrijk is dat de sleutelfiguren die het leiderschap op zich nemen een horizontale relatie hebben met de rest van de organisatie en voldoende mate van empathie en ondernemerschap bezitten (Huygens et al., 2012, pp. 13-14). Het derde kenmerk ‘autonomie’ heeft betrekking op het ontbreken van centrale regie door een externe actor. De zelforganisatie staat daarmee los van een directe macht van overheden en reguleren instanties. Wanneer de overheid wel betrokken is bestaat er een gelijke machtsverhouding (Huygens et al., 2012, p. 14). Tot slot de creativiteit waaruit het initiatief ontstaat. De zelforganisatie gaat niet vanzelfsprekend uit van een bepaald probleem dat dient te worden opgelost, maar kan tevens gaan om een kleinschalig initiatief met een visie om de gemeenschap te verbeteren. Deze kan alleen ontstaan met de nodige ruimte en creativiteit binnen de initiatiefnemers (Huygens et al., 2012, p. 14).

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op de voorwaarden voor een succesvolle zelforganisatie, waarbij in de subparagrafen 2.4.1 'handelingsruimte en visie' en 2.4.2 'selectie en controle' aandacht wordt besteed aan de manier waarop de overheid en markt zich opstelt.

2.4 Endogene factoren voor succesvolle zelforganisatie

Uit de theorie van Huygens et al. (2012) zijn endogene factoren voor zelforganisatie opgesteld. Binnen dit onderzoek wordt dit in zes factoren ingedeeld. Deze zijn 'handelingsruimte', 'visie', 'selectie', 'controle', 'vertrouwen' en 'verbondenheid'. Per clusters van twee factoren worden deze uiteengezet.

2.4.1 Handelingsruimte en visie

De initiatieven kunnen gedijen in een context waar handelingsruimte en visie aanwezig is. Om te zorgen dat deze handelingsruimte kan ontstaan is het van belang dat er voorafgaand aan het project duidelijkheid bestaat over de verantwoordelijkheden die eventueel overgedragen moeten worden en de manier waarop verschillende partijen zijn betrokken. Om een gezamenlijke visie te laten ontstaan is het van belang om alle visies bij alle betrokken partijen in beeld te brengen en samen te brengen tot een gedeelde visie (Huygens et al., 2012, p. 33).

Handelingsruimte

Handelingsruimte voor het project moet dusdanig zijn dat de groep burgers die vanuit zelforganisatie opereert genoeg mogelijkheden heeft. Ostrom (1999, pp. 5-6) geeft aan dat een minimale invloed van externe autoriteiten hierbij gewenst is. De initiatiefnemers moeten eigen regels kunnen opstellen waarbij directe controle vanuit overheid of markt niet gewenst is. Hier haakt de Raad voor het Openbaar Bestuur op in met de uitspraken over de nieuwe overheid na de ontwikkeling van overheidsparticipatie. Overheidsparticipatie is de reactie van de overheid op de toenemende maatschappelijk druk op regionaal niveau die niet alleen door de regionale overheden als de gemeente en provincie kunnen worden opgelost. *"Een nieuwe overheid weet zich afhankelijk van de kennis en ervaring die in de samenleving aanwezig is. Die overheid laat dus niet alleen uitvoeringstaken los, maar is ook bereid daarbij de benodigde bevoegdheden en verantwoordelijkheden over te dragen. Gebeurt dat niet, dan blijft het oude discours gelden waarbij de overheid uitmaakt wie waarover mag meedenken en meebeslissen."* ... *"Bij de uitvoering van de publieke taken van maatschappelijke ondernemingen moet de logica van de markt noch die van de overheid leidend zijn, maar de lange termijn-behoefte van de samenleving."* (Raad voor het Openbaar Bestuur, 2012, p. 67). Er bestaat een noodzaak verantwoordelijkheden over te dragen wanneer de situatie hierom vraagt, zoals bij zelforganisatieprojecten het geval kan zijn.

Wel geven Van der Krabben, Martens & Opdam (2014, p. 245) aan dat bij bepaalde ontwikkelingen zoals de ruimtelijke ontwikkeling de overheid nog steeds een doorslaggevende rol heeft. Zoals is aangegeven in paragraaf 2.3.1 bestaat een zelforganisatie niet alleen op basis van burgergroepen, maar bestaat er een vorm van samenwerking met de overige sectoren. De ondersteuning die overheden, ondernemers en andere instanties geven, kunnen noodzakelijk zijn voor het succes van zelforganisatieprojecten. De invloed van de externe autoriteiten is daarmee niet altijd slecht en soms noodzakelijk. In principe moet deze

volgens Ostrom (1999, pp. 5-6) zo min mogelijk zijn, om de handelingsruimte voor de burgergroep toereikend te houden om hun zelforganisatieproject te volbrengen.

Voor het slagen van een project is het van belang dat de informatie over de context, betrokkenen en het project zelf bij verschillende actoren aanwezig is. Door het verzamelen van informatie over bijvoorbeeld omgevingsplannen, nota's en dergelijke ambtelijke stukken kan de burgergroep opmaken welke ruimte bestaat binnen huidige kaders (Specht, 2013, p. 58).

Visie

Bij de ontwikkeling naar een algemene visie over de uitwerking van het zelforganisatieproject moeten alle betrokken actoren die mogelijk effect kunnen ondervinden van het project invloed kunnen hebben gehad op de totstandkoming. De persoonlijke belangen en visies van de betrokken actoren moeten bij iedere betrokken actor bekend zijn om de onderhandelingsruimte te bepalen om uiteindelijk een gezamenlijk oordeel te kunnen vellen (Specht, 2013, p. 58).

Het verzamelen van alle visies en deze naast elkaar leggen om de opties te kunnen bepalen wordt veelal gedaan door een netwerkmanager, welke zowel extern als reeds binnen de gemeenschap kan bestaan. Aan de hand van het in kaart brengen van de belangen en visies, het confronteren en mogelijk vervlechten van de conflicterende visies zorgt uiteindelijk voor een overeenstemming tussen de betrokken actoren. (Klijn & Teisman, 1993, pp. 65-67). Het is van belang dat er ruim de tijd wordt genomen voor de fase waar de visie wordt opgesteld om op een gezamenlijke visie uit te komen (Floor & Salverda, 2006, p. 60).

2.4.2 Selectie en controle

Om een samenwerking binnen een burgergroep succesvol te laten functioneren is het van belang dat de juiste actoren worden geselecteerd om te participeren. Tevens de zijn de selectie van leiderschapsrollen van belang voor het functioneren van de burgergroep in een zelforganisatieproject. Het is belangrijk dat ondanks de ruimte en autonomie binnen een zelforganisatie een bepaalde mate van controle of begrenzing bestaat om de moraliteit te behouden en te zorgen dat het initiatief niet uit de hand loopt door bijvoorbeeld buitenproportioneel persoonlijk gewin. Uit de literatuur komt naar voren dat machtsverhoudingen en het stellen van regels hierbij invloed hebben op de mate van begrenzing (Huygens et al., 2012, p. 34).

Selectie

Initiatiefnemers met een aantal specifieke kenmerken beginnen vanuit een intrinsieke motivatie van waaruit mensen om zich heen verzameld wordt met kennis, kunde, menskracht en zorgen voor draagvlak (Huygens et al., 2012, p. 34). Ostrom (1999, p. 5) geeft aan dat de initiatiefnemers en andere betrokkenen uit een hoger sociaaleconomische klasse zorgen voor een hogere kans van slagen. Door betere connecties binnen dit niveau die meer kunde, kennis en middelen bevatten die van belang zijn voor het succes van het project. Een netwerkmanager kan ervoor kiezen om actoren te selecteren op basis van de beschikbare middelen, de connecties van potentiële actoren en de visie van de actoren (Klijn & Teisman, 1993, p. 62-63).

Het is belangrijk om gelijkgestemden die warmlopen voor het initiatief samen te brengen (Huygens et al., 2012, p. 34).

Initiatiefnemers die zich bezighouden met het beïnvloeden van beleid moeten een bepaalde rol innemen om een project meer kans te geven succesvol te laten functioneren (Crosby & Bryson, 2005, p. 197). Bryson, Crosby en Stone (2006, p. 47) geven aan dat in ieder geval een initiatiefnemer als financiële leider en een initiatiefnemer als politieke leider aanwezig moet zijn om succesvol te kunnen functioneren. Financiële leiders zijn personen die aanzienlijke prestige, autoriteit en toegang hebben tot middelen die ze kunnen gebruiken namens de samenwerking, zelfs als ze niet nauw betrokken zijn bij het dagelijkse samenwerkingswerk. De politieke leiders zijn mensen die zich erop concentreren om de samenwerking gaande te houden en procesvaardigheden te gebruiken om de samenwerking te helpen zijn doelen te bereiken. Naast de aanwezigheid van deze twee rollen in een samenwerking is het van belang dat de actoren met een leiderschapsrol een plaats innemen op verschillende niveaus in het netwerk, om hun positieve invloed op het gehele netwerk te kunnen laten werken (Bryson, Crosby & Stone, 2006, p. 47).

Controle

Om de samenwerking binnen het zelforganisatieproject optimaal te laten functioneren is het van belang dat betrokkenen in een gelijke verhouding aan elkaar staan. Echter zijn er een aantal factoren die een actor meer macht kunnen geven. Deze factoren zijn bijvoorbeeld: de functie van de actor in de omgeving, het aantal middelen dat een actor bezit of de connecties die een actor heeft. Wanneer de macht te veel bij één groep of één actor ligt kan dit tot een problematische situatie leiden. Het is daarom beter dat de macht binnen de actoren ongeveer gelijk is verdeeld onder de betrokken actoren. Dit kan worden gedaan door bijvoorbeeld onderlinge afhankelijkheid (Mandell & Steelman, 2003, p. 211-212).

De overtreffende stap van een te veel gecentreerde macht is het uitsluiten van potentiële belanghouders uit andere sectoren of domeinen. De lokale gemeenschap kan ongewenst worden uitgesloten van het project door acties van ondernemers of overheidsinstanties. Lokale ondernemers kunnen bijvoorbeeld andere actoren uitsluiten door via een onderneming alles te organiseren op een manier waarbij de onderneming, door het gebruik van private financiering en het vastleggen in contracten waar zij verantwoordelijk voor zijn (Streeck & Schmitter, 1985, p. 122). De overheid kan zorgen voor uitsluiting door de productie van producten of diensten via beleid binnen eigen publieke organisaties te beleggen. Van belang is dat de macht dus gelijkmatig is verdeeld om dit soort vormen van uitsluiting bij een project waar de zelforganisatie bij betrokken is, te voorkomen (Streeck & Schmitter, p. 121).

Het opstellen van regels die door alle actoren worden geaccepteerd is van belang om de begrenzing van de zelforganisatie te kunnen garanderen. Dit wordt voorafgaand aan het proces gedaan. Het gaat hierbij om regels met betrekking tot de omgang met elkaar tijdens het proces, maar ook over hoe om te gaan bij conflicten of hoe besluiten worden genomen. De regels zijn zowel geschreven als ongeschreven regels, welke voor iedereen duidelijk moeten zijn. Het kan gebeuren dat de regels niet voor iedereen duidelijk zijn doordat deze actor op een later moment bij het proces betrokken is geraakt. Onduidelijkheid over regels kan tot

problemen zorgen, het is dus van belang dat de regels voor iedereen duidelijk zijn en dat iedereen deze heeft geaccepteerd (Mandell & Steelman, 2003, p. 212).

2.4.3 Vertrouwen en verbondenheid

De factor vertrouwen komt in de literatuur over zelforganisatie in twee verschillende vormen voor. Dit is namelijk het vertrouwen als wederkerigheid en het vertrouwen dat het proces leidt tot de resultaten die de actoren voor ogen hebben (Huygens et al., 2012, p. 35). De verbondenheid in de zelforganisatie zorgt ervoor dat de actoren die hieraan deelnemen zich op hun gemak kunnen voelen (Huygens et al., 2012, p. 34). Dit gebeurt door het gevoel als gemeenschap samen te zijn, door een sterk netwerk, door informatie tijdens het project en de setting waarbij de betrokken burgers zich welkom kunnen voelen.

Vertrouwen

De eerste vorm van vertrouwen die als voorwaarde voor zelforganisatie wordt genoemd is de wederkerigheid. Het begrip 'wederkerigheid' staat voor de onderlinge verplichting binnen een relatie om een gift te beantwoorden met een tegengift. Binnen de zelforganisatie gaat het daarbij om de acties die men uitvoert en hierbij een actie van een ander terugverwacht (Huygens et al, 2012, p. 35).

Het vertrouwen tussen de groep betrokken actoren, en daarmee de huidige samenwerking, kan worden beïnvloed door de geschiedenis tussen actoren. Bij een samenwerking die constructief is gebleken door redelijk, voorspelbaar en betrouwbaar gedrag van actoren, bestaat er sneller een goede relatie tussen de twee actoren. Bij een situatie waar de actoren nog nooit met elkaar hebben samengewerkt en er dus geen geschiedenis bestaat tussen de actoren kunnen vooroordelen over de actoren een rol spelen. Deze vooroordelen hebben over het algemeen een negatieve invloed op het vertrouwen in de eerste betekenis binnen de samenwerking (Mandell & Steelman, 2003, p. 210-211).

De tweede vorm van vertrouwen die volgens Huygens et al. (2012, p. 35) van belang is betreft het vertrouwen in het proces. Wanneer actoren voorafgaand aan het proces niet het vertrouwen hebben dat het project haalbaar is, zullen zij hierin geen tijd en energie willen steken. Een breed gedragen vertrouwen in de haalbaarheid van het project is dus van belang voor de totstandkoming van een succesvol zelforganisatieproject.

Verbondenheid

De verbondenheid betrokken bij de zelforganisatieproject kan worden onderscheiden in de mate van verbondenheid binnen de inwoners van een gemeenschap en binnen de betrokken actoren. Eerst wordt ingegaan op de betrokkenheid tussen de inwoners van de gemeenschap. In de theorie van Coleman (1988, p. 119) wordt een onderscheid gemaakt in contacten waar een sterke band mee bestaat en contacten waar een minder sterke band mee bestaat. Binnen een netwerk met een sterke band zoals buurtschappen en families bestaan gedeelde normen, zijn er bepaalde verplichtingen en verwachtingen en wordt de informatie met elkaar gedeeld (Coleman, 1988, p. 119). De aspecten die bij een grote verbondenheid horen zorgt hierdoor voor beter functioneren van het netwerk wat de zelforganisatie organiseert. De contacten met sterke banden worden gemeten aan de hand van de frequentie dat de actoren elkaar

ontmoeten, bij een regelmatige bijeenkomst van de groep en informele activiteiten van de groep zal de groepsdynamiek positief versterkt worden (Huygens et al., 2012, p. 35). De verbondenheid binnen een samenleving wordt vergroot door de urgentie van een probleem. Het belang om in actie te komen om een probleem op te lossen is hierbij van invloed.

Het is van belang dat iedere bewoner van de betrokken gemeenschap waar het zelforganisatieproject bestaat op de hoogte kan zijn wanneer deze dat zou willen. De manier van communicatie binnen de gemeenschap op verschillende manieren door een pakkend verhaal, een pakkende naam en het verspreiden van communicatie op verschillende manieren van belang voor activatie van individuen binnen de gemeenschap (Floor & Salverda, 2006, p. 59).

De setting waarin de voorbereidende fase en de verdere fasen plaatsvinden zijn van belang voor de mate waarin de actoren in de gemeenschap zullen aansluiten. Specht (2013, p. 61) geeft aan dat aspecten als de locatie, ruimte, timing, tijd, aankleding en indeling ervoor kunnen zorgen dat meer individuen uit de gemeenschap deelnemen aan het project. Tevens zorgt het ervoor dat zij serieus genomen worden en zich welkom voelen. Bij een informele setting voelen bewoners zich sneller op het gemak en participeren zij sneller in participatieprojecten als zelforganisatieprojecten.

2.5 Resumé

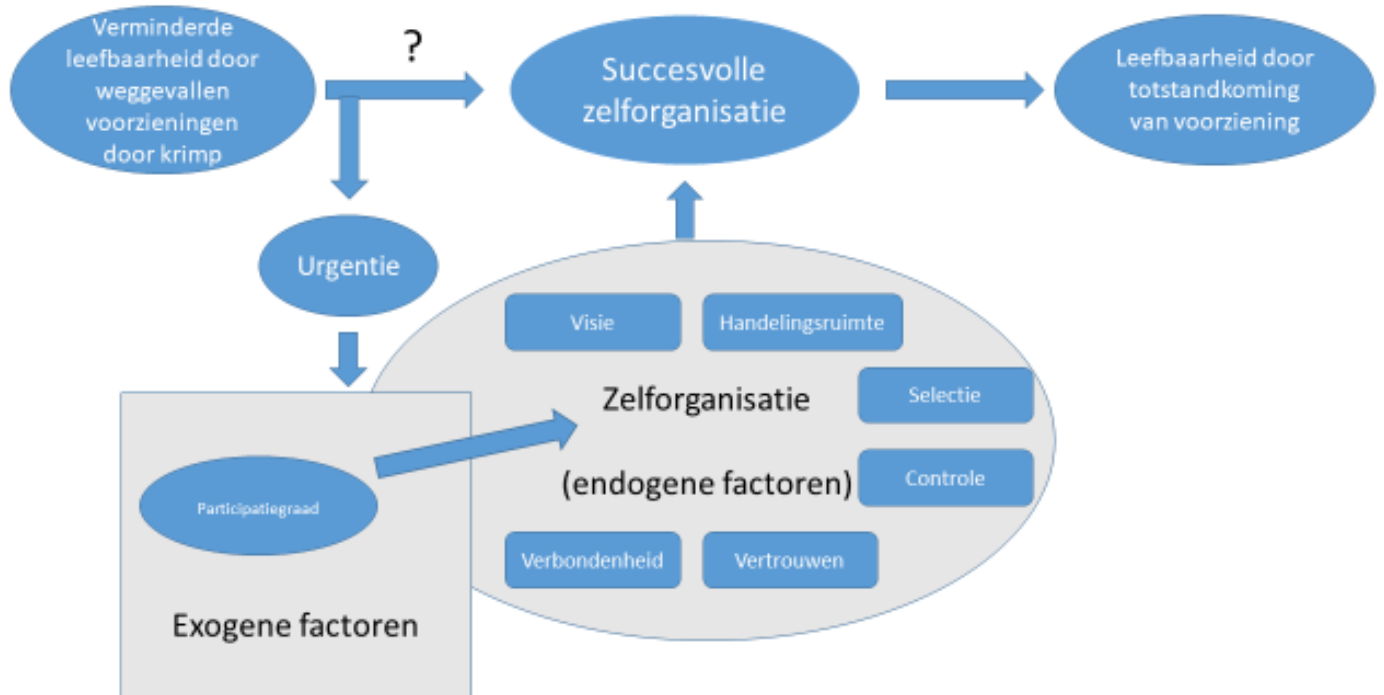
In voorgaande paragrafen zijn zowel de afhankelijke als de onafhankelijke variabelen uiteengezet, waardoor aan het eind van deze paragraaf een conceptueel model gevormd kan worden. Eerst zal een algemene conclusie volgen waarbij de variabelen kort samengevat worden.

Als eerst werd de leefbaarheid neergezet als de tevredenheid van de inwoners met het dorp. Hierbij wordt de focus binnen dit onderzoek gelegd op de faciliteiten binnen het dorp en de omgeving van het dorp. Naast de objectieve gegevens die vanuit de Leefbaarometer (z.j.) zijn bepaald is ook de subjectieve beleving van de inwoners van belang.

Binnen de paragraaf over zelforganisatie komt naar voren dat er een aantal factoren bestaan die invloed hebben op de mate van participatie, wat invloed heeft op het ontstaan van een zelforganisatie. Deze factoren zijn exogene factoren die de mate van participatie kunnen beïnvloeden. Wanneer deze mate te laag ligt wordt de kans op het ontstaan van een zelforganisatie klein.

Aan de hand van de gemaakte indeling van voorwaarden voor zelforganisatie die Huygens et al. (2012) heeft opgesteld worden de endogene factoren die een succesvolle zelforganisatie beïnvloedt benoemd. Hieronder staat het conceptueel model, wat laat zien hoe de verschillende variabelen worden beïnvloed door factoren. Zoals gezegd hebben de sociaal, economisch en demografische kenmerken, gemeenschapsvorming en ligging van het dorp invloed op het ontstaan van een zelforganisatie. Waarna de endogene factoren handelingsruimte, visie, selectie, controle, vertrouwen en verbondenheid invloed hebben op het succes van de zelforganisatie die de leefbaarheid verbeterd.

Figuur 4 Conceptueel model

3. Methodologisch kader

In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksmethode verantwoord. Daarna wordt een argumentatie gegeven voor de casusselectie en selectie van onderzoekseenheden. Als derde worden de theoretische constructen geoperationaliseerd. Ook wordt de data-analyse verantwoord, waarna tot slot de validiteit en betrouwbaarheid binnen het onderzoek wordt omschreven en beantwoord.

3.1 Dataverzamelmingsmethode

In deze paragraaf wordt een beschrijving gegeven van de manier waarop dit onderzoek wordt volbracht. Eerst wordt de aard van het onderzoek uiteengezet, waarna de verschillende gebruikte onderzoeksmethoden worden beschreven.

3.1.1 Aard van het onderzoek

Het onderzoeken van de exogene factoren en endogene factoren die invloed hebben op het ontstaan en functioneren een zelforganisatie die een bijdrage levert aan leefbaarheidsprojecten in kleine kernen dient een *verklarend* doel, omdat de oorzaken van het ontstaan van een succesvolle zelforganisatie worden onderzocht (Van Thiel, 2015, p. 27).

De onderzoeksmethode is een meervoudige gevalstudie, wat het karakter heeft van kwalitatieve onderzoek. Dat betekent dat aan de hand van niet-getalsmatige, empirische data wordt beoordeeld of de situatie voldoet aan de hypothetische hypothese (Van Thiel, 2015, p. 74). Gevalstudies zijn binnen bestuurskundig onderzoek een veelgebruikte onderzoeksmethode, omdat deze onderzoeksmethode zonder versimpelde weergave kan onderzoeken (Bailey, 1992, p. 53). Dit is vaak nodig bij de vaak complexe onderwerpen die binnen bestuurskundig onderzoek bestaan. Door middel van interviews en een documentanalyse van onder andere de gemeenschapskenmerken wordt een beeld geschetst van de exogene factoren in de gemeenschap en de onderlinge structuren die van invloed zijn op het functioneren van de zelforganisatie binnen de leefbaarheidsprojecten in kleine kernen. Vanwege het gebrek in de mogelijkheid tot uitwerking van de exogene factoren binnen het kwantitatief onderzoek is het van belang dit soort kenmerken in kwalitatief onderzoek uiteen te zetten (Bleijenbergh, 2013, pp. 10-11). Enkele nadelen van kwalitatief onderzoek zijn de afhankelijkheid van de interpretatie van de onderzoeker en beperking in afbakening (Van Thiel, 2015, p. 164). Door de dataverzameling en data-analyse te standaardiseren worden de negatieve effecten op de geloofwaardigheid van het onderzoek verminderd.

Tot slot wordt de gebruikte onderzoeksmethode geclassificeerd als deductief: er wordt onderzocht vanuit de theorie. De bestaande theorie wordt binnen het onderzoek getoetst en hierbij eventueel ontkracht (Bleijenbergh, 2013, p. 19).

3.1.2 Onderzoeksmethode

Zoals uit subparagraaf 3.1.1 wordt beschreven is er gekozen voor een meervoudige gevalstudie. Hierbij wordt een gering aantal situaties uitgebreid bestudeerd. Dit soort onderzoek levert rijke beschrijvingen van het onderzoeksfenomeen, in dit geval de

zelforganisatie. Volgens Bleijenbergh (2013, p. 31) bestaat een gevalstudie uit het combineren van meerdere vormen van kwalitatieve onderzoeksmethoden, wat binnen dit onderzoek bestaat uit twee methoden. De kwalitatieve onderzoeksmethoden die binnen dit onderzoek worden gebruikt zijn interviews en documentanalyse. Door gebruik te maken van verschillende onderzoeksmethoden bestaat er binnen dit onderzoek triangulatie van methoden, wat de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek bevordert (Van Thiel, 2015, p. 65). De toepassing van de verschillende onderzoeksmethoden met betrekking tot de exogene en endogene factoren worden behandeld in paragraaf 3.3, operationalisatie.

Het diepte interview is één van de meest gebruikte onderzoeksmethoden in casestudies (Van Thiel, 2015, p. 114). De methode is een flexibele manier om informatie te verzamelen, omdat tijdens het gesprek doorgevraagd kan worden op bepaalde antwoorden. Om de gevaren van deze flexibiliteit in te dammen, zodat ieder interview ongeveer op eenzelfde manier verloopt, is het belangrijk een standaardisatie aan te brengen (Van Thiel, 2015, p. 114). Dit wordt ook wel een semigestructureerde interview genoemd. De interviews worden afgenomen aan de hand van interviewguides die zijn aangepast aan de organisatievorm. Hierbij is het van belang duidelijke vragen op te stellen die niet suggestief zijn, maar waar de respondenten hun eigen verhaal in kwijt kunnen door middel van het beantwoorden van open vragen (Van Thiel, 2015, p. 115). De interviewgids is te vinden in bijlage één tot en met vier.

De tweede onderzoeksmethode die wordt gebruikt in dit onderzoek is de documentanalyse. Deze kan in verschillende vormen voorkomen binnen de dataverzameling van een onderzoek. Binnen dit onderzoek worden hiervoor bijvoorbeeld cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek en beschrijvingen van de omgevingen gebruikt. Tevens worden de beleidsdocumenten met de planvorming over de projecten waar de zelforganisatie bij betrokken is geanalyseerd.

In dit onderzoek wordt onderzocht op één meetmoment. Hiervoor zijn verschillende redenen te noemen: meer meetmomenten is niet mogelijk met de tijdsperiode die dit onderzoek inneemt. Daarnaast neemt één meetmoment voldoende inzicht in, waardoor de toegevoegde waarde van een tweede meetmoment slechts marginaal is. Wel wordt er binnen de keuze voor respondenten rekening gehouden met de verschillende periodes dat men actief is geweest binnen het proces van de zelforganisatie. Zo worden er verschillende respondenten uit de beginperiode en verschillende respondenten uit de huidige periode geïnterviewd om de activering én bestendiging in beeld te brengen.

3.2 Casusselectie

De beschrijving van de casussen omvat de verantwoording voor de selectie van de twee casussen, waarna een uiteenzetting wordt gegeven van deze casussen. Deze uiteenzetting bestaat uit een algemene omschrijving van de kern, de aanleiding voor het ontwikkelen van de toekomstvisie, het onderdeel van de toekomstvisie die te maken heeft met 'ontmoeten' en een schets hoe het proces tot nu toe is verlopen.

3.2.1 Casusselectie

Er is gekozen voor een gevalstudie met twee homogene casussen. Hierbij bestaat de verwachting dat de bevindingen ook homogeen zijn, er kan dan ook wel gesproken worden over de replicatielogica (Van Thiel, 2015, p. 110). Door twee casussen binnen dezelfde regio te kiezen (de Achterhoek). Daarnaast is er gekozen voor eenzelfde functie die de uitkomst van het zelforganisatieproject moet bekleden, namelijk de ontmoetingsplek. Tot slot is er gekozen voor kernen met ongeveer eenzelfde grootte, namelijk kleine kernen met minder dan 2000 inwoners. Rekening gehouden met deze voorwaarden zijn de kleine kernen Almen en Halle Heide geselecteerd voor het onderzoek.

3.2.2 Selectie onderzoekseenheden

Het aantal respondenten en de selectie van deze respondenten kan op verschillende manieren gebeuren. In dit onderzoek is gekozen voor een representatieve selectie van respondenten over de verschillende betrokken organisaties en groepen (Van Thiel, 2015, p. 117). Deze organisaties zijn de betrokken overheidsinstanties, de burgergroepen en de externe adviesbureaus. Het aantal respondenten wordt per organisatie voor beide casussen gelijk gehouden om een zo gelijk mogelijk aanbod aan informatie te verkrijgen. Omdat de zelforganisatie in beide casussen al enige tijd geleden is ontstaan, worden zowel betrokkenen geïnterviewd die bij de initiatie betrokken waren, als betrokkenen die op dit moment betrokken zijn. Hierdoor kan een beeld worden weergegeven over de activering van de zelforganisatie én de bestending van de zelforganisatie. In tabel 3 wordt weergegeven welke actoren binnen de organisaties worden geselecteerd voor de interviews.

Tabel 3 Overzicht van respondenten en organisaties per casus

Organisatie	Fase	Aantal per casus
Gemeente	Opstartfase	1
	Huidig	1
Adviesbureau of andere extern betrokkenen		1 of 2
Actiegroep	Opstartfase	2
	Huidig	2
Totaal		7 of 8

Ondanks dat de zelforganisatie voornamelijk vanuit de burgergroep wordt geïnitieerd en uitgevoerd hebben ook de overheid en externe betrokkenen een grote rol in het proces. De burgergroep heeft vaak niet de middelen, kennis of kunde om het proces volledig zelfstandig uit te voeren. Daarnaast heeft de gemeente verschillende functies die zij als faciliterende actor moet vervullen om het proces mogelijk te maken. Voor externe betrokkenen geldt dat wanneer de burgergroep zelf middelen, kennis of kunde niet bezat, deze vanuit een andere actor kon worden gebruikt. Zij hebben invloed gehad op het functioneren van de zelforganisatie en worden daarom tevens geïnterviewd.

Tot slot is er de bewonersgroep die in actie is gekomen om het leefbaarheidsproject op te zetten. De burgers zijn de centrale factor bij de zelforganisatieprojecten. Van deze groep mensen worden dan ook de meeste interviews afgenomen. Zowel actoren die in de initiatieffase actief zijn geweest, als burgers die op dit moment betrokken zijn bij de opgezette voorziening.

3.3 Operationalisatie

In deze paragraaf worden de factoren geoperationaliseerd, dat wil zeggen dat de factoren die uit de theoretische analyse naar voren komen op een meetbare manier worden neergezet. De factoren hebben invloed op de manier waarop een zelforganisatie kan bijdragen aan leefbaarheidsprojecten in een kleine kern en zal daarbij ingaan op de leefbaarheid, het ontstaan van een zelforganisatie en het functioneren van een zelforganisatie. Deze komen uit de theoretische analyse voort uit de kenmerken van leefbaarheid, de exogene factoren en de endogene factoren van zelforganisatie. Per variabele wordt uiteengezet welke indicator dit meetbaar kan maken. Tevens wordt aangegeven met welke onderzoeksmethode de indicator wordt onderzocht.

3.3.1 Leefbaarheid, krimp en urgentie

Zoals in het theoretisch kader is aangegeven dat de bijdrage aan de leefbaarheid gaat over de bijdrage aan de tevredenheid met dorp als woonplaats. Hierbij wordt binnen het onderzoek gekeken naar de tevredenheid van inwoners over de voorzieningen met het aspect 'ontmoeten' te onderzoeken. Deze bevinden zich binnen het dorp of op redelijke afstand. Gegevens die hiervoor gebruikt worden zijn afkomstig van het CBS (2009-2016) Bij de Leefbaarometer (z.j.) is te zien wat de verhouding met het nationaal niveau is.

Binnen dit onderzoek gaat het over de verbetering van leefbaarheid binnen een kleine kern. Er wordt een vergelijking gemaakt met het niveau van leefbaarheid voor het project wat door de zelforganisatie is uitgevoerd en het niveau van leefbaarheid na uitvoering van het project. Hierbij wordt het niveau van leefbaarheid in de Leefbaarometer (z.j.) gegeven en wordt ook de mening van de verschillende respondenten benoemd.

Het feit dat beide casussen een voorziening hebben gecreëerd heeft al in zich dat het aanbod van voorzieningen is verbeterd. Hierbij wordt ook wel gesproken van een proxyfactor. Een Proxyfactor wordt in dit onderzoek gebruikt als vervangende factor die de leefbaarheid vertegenwoordigt.

Tabel 4 Afhankelijke variabele

Afhankelijke variabele	Kwaliteitsfactor	Factor aanwezig indien:
Leefbaarheid	Voorzieningen	Een beter aanbod aan voorzieningen

Om te onderzoeken hoe een succesvolle zelforganisatie een bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid in kleine kernen in krimpgebieden is nodig om tevens de context te begrijpen van de initiële afname van de leefbaarheid. De krimp zorgt vooral in kleine kernen voor de afname van leefbaarheid door de afname van cruciale voorzieningen. Binnen het theoretisch kader besproken dat zowel het minder aantal inwoners als de verandering van bevolkingssamenstelling onder het begrip bevolkingskrimp kan vallen.

De urgentie ontstaat door een situatie die niet wenselijk is voor de betrokken actoren en wanneer deze voor meer betrokken actoren of actorengroepen hoog genoeg is kan er worden overgegaan tot handeling op een bepaalde manier. Het is van belang dat er urgentie bestaat bij de inwoners van de kern. Tevens is het van belang dat de betrokken overheid en markt een hoge mate van urgentie ervaart, om vanuit deze organisaties de nodige ondersteuning te ontvangen.

Tabel 5 Krimp en urgentie

Onafhankelijke variabele	Kwaliteitsfactor	Factor aanwezig indien:
Krimp	Mate van krimp	Minder inwoners t.o.v. 2008 en prognose voor minder inwoners
		Andere bevolkingssamenstelling
Urgentie	Mate van urgentie	Er bestond een hoge mate van urgentie over verbetering van de leefbaarheid bij de inwoners van de kern
		Er bestond een hoge mate van urgentie over de verbetering van de leefbaarheid bij de betrokken overheid en markt

3.3.2 Exogene factoren

De voorwaarden voor participatiegraad zijn weergegeven in de tabel hieronder. Hierbij wordt een vergelijking gemaakt tussen landelijke en regionale cijfers die beschikbaar zijn gesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), waaruit conclusies worden getrokken. Hierbij wordt beoogt zoveel mogelijk gegevens te gebruiken die betrekking hebben op de kern. Wanneer het niet mogelijk blijkt gegevens te verkrijgen van de kern, worden er gegevens gebruikt van een niveau wat zo dicht mogelijk bij de kern ligt, als bijvoorbeeld de gemeente.

Bij de factoren die in mindere mate kunnen worden teruggevonden in de cijfers van het CBS worden aanvullende vragen gesteld tijdens de interviews met betrokken actoren.

Tabel 6 Exogene factoren

Onafhankelijke variabele	Kwaliteitsfactoren	Factor aanwezig indien:	
Exogene factoren	Sociale, economische en demografische kenmerken	De gemiddelde leeftijd binnen het dorp ligt hoger dan het landelijk gemiddelde.	
		Het gemiddelde opleidingsniveau ligt hoger dan het landelijk gemiddelde.	
		Het percentage huiseigenaren in het gebied ligt hoger dan het landelijk gemiddelde.	
		Het percentage immigranten ligt lager dan het landelijk gemiddelde.	
	Gemeenschapsvorming	Het percentage gelovigen die nog op regelmatige basis naar de kerk of een ander religieuze bijeenkomst gaan is hoger dan het landelijk gemiddelde.	
		Er bestaan binnen de kern een groter aantal verenigingen in verhouding met het aantal inwoners ten opzichte van het landelijk gemiddelde.	
		Inwoners zijn vaker lid van de vereniging dan het landelijk gemiddelde.	
	Ligging van dorp	Inwoners zijn trots op de natuur en cultuur binnen het dorp.	
		Het dorp ligt in een omgeving met veel of uitzonderlijke natuur.	
		Het dorp heeft in haar omgeving veel of uitzonderlijke cultuurvoorbeelden.	

3.3.3 Voorwaarden voor zelforganisatie

De voorwaarden voor zelforganisatie die uit de theoretische analyse van een duurzame zelforganisatie naar voren komen worden hieronder uiteengezet in factoren, variabelen en indicatoren. De indicatoren zijn hierbij de vertaling van de theoretische concepten in meetbare concepten. Deze indicatoren zijn vertaald naar interviewvragen die terug te vinden zijn in de interviewgide in bijlage 1.

Tabel 7 Endogene factoren voor een succesvolle zelforganisatie

Onafhankelijke variabele	Kwaliteitsfactor	Factor aanwezig indien:
Handelingsruimte	Andere sectoren geven voldoende ruimte aan zelforganisatie om te kunnen functioneren	Overheid draagt bevoegdheden en verantwoordelijkheden over aan de zelforganisatie
		Lokale ondernemers geven de zelforganisatie genoeg ruimte om te kunnen functioneren
		De burgergroep die de zelforganisatie organiseert ervaart genoeg handelingsruimte tijdens het proces
Visie	Informatie over de visie en handelen van actoren zijn bekend bij de overige actoren	De visie van alle betrokken actoren is bekend bij de overige actoren
		De belangen van alle betrokken actoren is bekend bij de overige actoren
	Visie over het volbrengen van het project is binnen de zelforganisatie en het netwerk hetzelfde	Er bestaat geen visie die op een manier conflicterend is met de algemene visie
Selectie	Er bestaat een leider binnen de samenwerking met een financiële leiderschapsrol of een politieke leiderschapsrol	Er is/zijn bepalende actoren geweest binnen de zelforganisatie die als leider werd gezien
		Er is een actor binnen de zelforganisatie geweest met een financiële leiderschapsrol
		Er is een actor binnen de zelforganisatie geweest met een politieke leiderschapsrol
	De keuze voor actoren is gedaan op basis van visie en benodigde middelen.	Er is bewust gekozen voor een selectie van actoren die betrokken werden bij de zelforganisatie
		Bij de keuze zijn eigenschappen als kennis, kunde en beschikbaarheid tot middelen meegenomen.
Controle	De machtsverdeling is niet disproportioneel verdeeld	Door actoren die op afhankelijkheid door bijvoorbeeld een financiële voorsprong of kennis wordt geen gebruik van gemaakt voor persoonlijk gewin.

	De formele en informele regels zijn vastgelegd met kennis en instemming van alle actoren.	Regels worden vooraf afgesproken Betrokken actoren kunnen bekend zijn met de regels Regels worden door iedere betrokken actor geaccepteerd
Vertrouwen	Vertrouwen als wederkerigheid	Er bestaat vertrouwen dat er na het voltooiën van het zelforganisatieproject wordt geïnvesteerd in de voorziening door bewoners
		Er bestaat een basis van vertrouwen binnen de samenwerking van betrokken actoren
	Het vertrouwen hebben iets te kunnen bereiken	Het project wordt gezien als haalbaar
		Actoren hebben het idee dat zij mogelijkheden hebben iets te veranderen
Verbondenheid	Regelmatig contact	Bewoners hebben regelmatig contact en de bewonersgroep heeft daardoor een sterk onderling netwerk
		Er bestaat een positieve geschiedenis tussen de betrokken actoren in de zelforganisatie met de betrokken overheid of markt
	Via verschillende manieren van communicatie is getracht iedereen te bereiken die mogelijk betrokken zou willen zijn.	Er is via verschillende mediakanalen getracht iedereen te bereiken met informatie over het project
	De setting is zodanig dat iedereen die betrokken wil zijn zich welkom voelt.	Betrokken bewoners hebben zich welkom en prettig gevoeld in de omgeving waar werd overlegd

3.5 Methode van Data-analyse

De documentanalyse wordt gebruikt om deelvraag twee te beantwoorden. De documenten geven informatie over de exogene factoren die de mogelijkheid kunnen geven voor het ontstaan van een zelforganisatie. Daarnaast zal de documentanalyse voor een gedeelte informatie geven over endogene factoren van zelforganisatie.

De analyse van de interviews van de respondenten wordt gedaan aan de hand van de transcripties van de interviews die met toestemming van de respondenten zijn opgenomen en gemaakt. Bij iedere respondent is voorgesteld om de uitwerking van de interviews op te sturen om op deze manier de uitspraken te controleren, dit is door een aantal respondenten aangevraagd. Door de uitwerking van het interview te laten nalezen door de respondenten kunnen er eventueel verkeerde interpretaties worden weggenomen, dit wordt ook wel de member check genoemd (Van Thiel, 2015, p. 119-120). Na het transcriberen en de mogelijke member check door respondenten zijn de documenten gecodeerd aan de hand van verschillende thema's. Doordat het onderzoek een deductieve aard heeft zijn de codes gelijk aan de operationalisaties (Van Thiel, 2015, p. 170). Door de codes te selecteren en te vergelijken kunnen er conclusies worden getrokken binnen de gestelde empirische deelvragen.

3.6 Validiteit en Betrouwbaarheid

De keuzes die worden gemaakt in de operationalisering van het onderzoek zijn van belang voor de betrouwbaarheid en geldigheid van het onderzoek en de conclusies daarvan (Van Thiel, 2015, p. 60). In deze paragraaf wordt aangegeven hoe een voldoende niveau van validiteit binnen dit onderzoek wordt verzekerd. Eerst worden beide begrippen uiteengezet.

3.5.1 Validiteit

Het begrip validiteit, ook wel de geldigheid van het onderzoek wordt gesplitst in verschillende soorten validiteit, waaronder interne validiteit en externe validiteit. Alle soorten validiteit hebben te maken met de vraag *'Meet je wat je wil meten?'*. Voor dit onderzoek wordt hieronder uiteengezet hoe de interne- en externe validiteit zo goed mogelijk worden gegarandeerd.

Interne validiteit gaat over in hoeverre het gebruikte theoretisch construct op een juiste manier wordt gemeten en of het theoretisch verband inderdaad bestaat. Een juiste operationalisatie is hierbij cruciaal: bij een verkeerde indicator voor de theoretische factor wordt het theoretisch construct verkeerd gebruikt en wordt het onderzochte verband niet gemeten (Van Thiel, 2015, pp. 61-62). De concepten zoals deze in het theoretisch hoofdstuk worden gebruikt zijn in het conceptueel model in paragraaf 3.4 verwerkt naar concrete stellingen die in de verschillende interviews worden bevraagd of die door data worden beantwoord.

De externe validiteit gaat over de mate waarin het onderzoek en haar uitkomsten ook op andere casussen van toepassing is. Denk hierbij aan andere personen, instituties, tijden en plaatsen (Van Thiel, 2015, p. 62). Bij het gebruik van een gevalstudie is de externe validiteit minder extern valide, omdat de generaliseerbaarheid vanaf een klein aantal casussen moeilijk te bewijzen is. Door het gebruik van twee homogene casussen is er getracht om binnen een selecte groep de externe validiteit te verhogen.

3.5.2 Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid van het onderzoek is afhankelijk van de consistentie en nauwkeurigheid van hoe het onderzoek is uitgevoerd. Hierbij is de centrale vraag *'komen er dezelfde uitkomsten uit het onderzoek wanneer het nog een keer op dezelfde manier wordt uitgevoerd?'* (Van Thiel, 2015, p. 60). Het meetinstrument is dus betrouwbaar als het bij dezelfde omstandigheden steeds

dezelfde uitslag geeft (Van Thiel, 2015, p. 198). In dit onderzoek wordt aan de hand van een interviewgide geïnterviewd, waarbij de theorie zo goed mogelijk is vertaald in interviewvragen. Wanneer geantwoord wordt in een andere richting dan wordt bedoeld met de vragen wordt er door de onderzoeker doorggevraagd.

De nauwkeurigheid van het onderzoek is afhankelijk van de mate waarin de vragen die worden gesteld en de aspecten uit data die worden zijn meegenomen, ook bedoeld zijn waarvoor ze mee zijn genomen (Van Thiel, 2015, p. 60). Omdat het gaat om percepties van betrokken actoren is de nauwkeurigheid niet te garanderen. Echter wordt door middel van een combinatie van documentanalyse en het interviewen van verschillende respondenten geprobeerd om het gevaar van de subjectiviteit zo veel mogelijk te verminderen. Daarnaast is bij de selectie van onderzoekseenheden rekening gehouden met de verschillende sectoren en momenten dat respondenten betrokken zijn geweest.

De herhaalbaarheid van het onderzoek is groot doordat de stappen van het onderzoek beschreven worden. De herhaalbaarheid van een casestudy is relatief laag, omdat de kwalitatieve onderzoeksmethoden de uitvoering van de stappen nooit hetzelfde is (Van Thiel, 2015, p. 60). Door de beschrijving van de stappen met een vaste interviewgide kan de uitvoering het meest worden gestandaardiseerd. Echter kan naast de herhaalbaarheid vanuit de onderzoeker ook de herhaalbaarheid van de onderzochte mogelijk geproblematiseerd worden. Door omstandigheden kunnen de antwoorden van respondenten verschillen van een eerder onderzoek. Door meer respondenten uit de beide perioden van het proces te interviewen wordt geprobeerd het effect van maar één meetmoment zo klein mogelijk te maken.

4. Analyse

In dit hoofdstuk worden de gegevens die uit de dataverzameling zijn gekomen uiteengezet. Er wordt beschreven hoe het proces van de zelforganisatie ten behoeve van de leefbaarheid in kleine kernen is verlopen. Daarbij wordt beschreven in hoeverre factoren hebben bijgedragen aan het ontstaan van een zelforganisatieproject en in hoeverre factoren invloed hebben gehad op het succesvol functioneren van het zelforganisatieproject. Bij iedere casus wordt begonnen met een inleidende analyse. Eerst wordt voor beide casussen een beschrijving gegeven, waarna een beschrijving van de leefbaarheid, krimp en urgentie in de kernen wordt gegeven.

4.1 Casusbeschrijving

4.1.1 Almen

Almen ligt in de gemeente Lochem in de provincie Gelderland. Op zichzelf bestonden er weinig grote voorzieningen binnen het dorp, hierdoor waren de inwoners afhankelijk van de omliggende steden en dorpen als Zutphen, Lochem en Eefde. In 2007 is er in een dorpsplan beschreven hoe de dorpsbelangenorganisatie zich in ging zetten voor het verbeteren van de leefbaarheid van het dorp, waarbij het oprichten van een buurtsuper één van de drie aandachtspunten was (B. Ruitkamp, persoonlijke communicatie, 5 juli 2019). De buurtsuper is geopend in 2011 en is op dit moment nog steeds in bedrijf (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019). De buurtsuper heeft niet alleen de functie van supermarkt, de winkel is het hart van het dorp. In de buurtsuper werken mensen die een afstand hebben tot de arbeidsmarkt, hierbij denkende aan mensen die werken in een re-integratie traject, statushouders of mensen die een zo zinnig mogelijke dagbesteding hebben. Naast dit maatschappelijke belang voeren zij ook veel andere werkzaamheden uit die zorgen dat de mensen in het dorp niet in isolement raken, hierbij wordt de zelfredzaamheid zo lang mogelijk behouden. (J. Haarhuis, persoonlijke communicatie, 26 augustus 2019). De ontmoetingsfunctie is daarin ook een belangrijk onderdeel van de onderneming.

4.1.2 Halle Heide

Halle Heide is een kleine kern onder de rook van Halle. Het buurtschap ligt in het buitengebied van Halle en wordt gekenmerkt door een kleine kern met een aantal huizen, een aantal ondernemingen en het Heidehuus, als voormalige schoolgebouw (Halleheide.nl, z.j.). Toen het schoolgebouw een aantal jaar leeg heeft gestaan ontstond er vanuit een bevolkingsgroep een initiatief om in dit gebouw als dorpshuis in te richten om een ontmoetingsplek te behouden in de gemeenschap (R. Baakman, persoonlijke communicatie, 16 januari 2020). Daarnaast was er het feit dat het voormalig schoolgebouw enkele jaren leegstond, waardoor er de angst was onder de bewoners dat het zou vervallen en het in zijn geheel slopen de enige optie zou zijn (A. Wisselink, persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019).

4.2 Leefbaarheid, krimp en urgentie

4.2.1 Leefbaarheid

In tabel 8 staan de scores van de Leefbaarometer (z.j.) uit 2016 voor Almen. Hieruit komt naar voren dat de leefbaarheid binnen dit gebied zeer goed is in vergelijking met de rest van het land. De hoofddimensies 'woningen', 'bewoners', 'veiligheid' en 'fysieke leefomgeving' komen positief naar voren, echter is de score bij de hoofddimensie 'voorzieningen' sterk onder het landelijk gemiddelde (Leefbaarometer, z.j.).

De problemen met betrekking tot de leefbaarheid die werden ervaren voor het ontstaan van het initiatief hadden te maken met het ontbreken van een supermarkt binnen het dorp. Vooral de oudere bevolking binnen Almen had moeite om boodschappen te doen, vanwege de grotere afstanden naar de supermarkten in de omliggende omgeving (Y. Winkelhorst, persoonlijke communicatie, 24 juni 2019). De supermarkt functioneert tevens als een ontmoetingsplek, waar voor bewoners die niet of minder actief zijn in het verenigingsleven van Almen beperkte mogelijkheden waren (J. Haarhuis, persoonlijke communicatie, 26 augustus 2019).

Tabel 8 Leefbaarometer (z.j.) Almen

Hoofddimensie	Score ten opzichten van landelijk gemiddelde
Woningen	0.0048
Bewoners	0.0365
Voorzieningen	-0.1248
Veiligheid	0.1450
Fysieke omgeving	0.0729
Totaalscore (zeer goed)	0.1344

In tabel 9 staan de scores van de Leefbaarometer (z.j.) uit 2016 voor Halle Heide. Hieruit komt naar voren dat de leefbaarheid binnen dit gebied goed is in vergelijking met de rest van het land. De hoofddimensies 'woningen', 'bewoners', 'veiligheid' en 'fysieke leefomgeving' komen positief naar voren, echter is de score bij de hoofddimensie 'voorzieningen' sterk onder het landelijk gemiddelde (Leefbaarometer, z.j.).

Op het moment van het initiatief was het grootste probleem met de leefbaarheid dat er binnen de kern van Halle Heide geen ontmoetingsruimte meer bestond waar bewoners samen konden komen. Tot de sluiting van de basisschool vervulde dit gebouw deze functie en er bestaat in de omgeving geen ander gebouw wat hiervoor zou kunnen dienen (B. Lucassen, persoonlijke communicatie, 9 december 2019). Door het creëren van een dorps huis in het voormalig schoolgebouw is er een voorziening ontstaan binnen het dorp dat een ontmoetingsfunctie heeft.

Tabel 9 Leefbaarometer (z.j.) Halle Heide

Hoofddimensie	Score ten opzichten van landelijk gemiddelde
Woningen	0.0793
Bewoners	0.053
Voorzieningen	-0.1937
Veiligheid	0.1663
Fysieke omgeving	0.0145
Totaalscore (goed)	0.1194

Binnen dit onderzoek staan juist de voorzieningen centraal. Wel is van belang om de kanttekening te plaatsen dat de voorzieningen binnen een kleine kern minder hoog kunnen scoren, omdat veel voorzieningen die binnen de regio worden aangeboden zich niet in de kleine kern zullen vestigen. Voor bijvoorbeeld een bioscoop of een grote supermarkt is het niet rendabel om in een kleine plaats als Almen of Halle Heide een vestiging te openen.

Bij beide kernen is er vanuit een vraag naar een voorziening met tevens een ontmoetingsfunctie een voorziening ontstaan die onder andere deze functie bekleedt. Het tekort aan voorzieningen is door het zelforganisatieproject succesvol verminderd, waardoor de leefbaarheid binnen de kleine kernen is verhoogd.

4.2.2 Krimp

De krimp kan zich in meerdere manieren uiten. Voor de regio Achterhoek speelt de verandering van bevolkingssamenstelling en de afname van bevolking. Als het gaat om bevolkingssamenstelling komt naar voren dat beide gemeenten een van de grootste afwijking heeft bij de bevolking van nul jaar vergeleken met de bevolking van vijftien jaar. De vergelijking tussen de nuljarigen met de vijftienjarigen kan de jongere bevolking voor de nabije toekomst voorspellen en kan daarmee het toekomstig leerlingaantal voorspellen (Achterhoek VO, 2019, pp. 16-17). Hierdoor kan worden gemeten dat er over 15 jaar aanzienlijk minder leerlingen worden verwacht in beide gemeenten. De bevolkingssamenstelling maakt daarbij een lijn richting vergrijzing. In de gemeente waar de kleine kern Halle Heide zich bevindt is er een afname van het bevolkingsaantal. In de gemeente waar de kleine kern Almen ligt is dit tot op heden nog niet het geval, maar kan dit in de toekomst wel zo worden.

Voor de bevolkingsontwikkeling van het afgelopen decennium zijn de jaren tussen 2008 en 2018 genomen, omdat dit cijfers zijn die door het CBS (2020) zijn vastgesteld. Hieruit blijkt dat er een lichte daling is in het bevolkingsaantal in de regio Achterhoek. De gemeente Bronckhorst heeft een aanzienlijk grotere daling dan waar de gemeente Lochem mee te maken heeft. Dit is namelijk een lichte stijging. De stijging die binnen Lochem zichtbaar is komt niet voort uit de natuurlijke aanwas, maar vanuit een stijging in het aantal vestigingen vanuit andere gemeenten naar de gemeente Lochem.

Tot slot kan uit de prognoses van bevolkingsontwikkeling tot 2035 die in tabel 10 worden weergegeven worden opgemaakt dat beide gemeenten voor een uitdaging staan in de komende decennia om de komende bevolkingskrimp te begeleiden. Waar de

bevolkingsontwikkeling voor de gemeente Bronckhorst, waar Halle Heide in ligt, een grotere uitdaging heeft dan de gemeente Lochem (CBS, 2019).

Tabel 10 Krimp

	Procentueel minder nuljarigen ten opzichten van vijftienjarigen (Achterhoek VO, 2019, pp. 16-17)	Bevolkings- ontwikkeling tussen 2008 – 2018 (CBS, 2020)	Bevolkingsont- wikkeling tot 2035 (CBS, 2019)
Regio Achterhoek	40,9%	-0.27%	Tussen -2,5% en 2,5%
Gemeente Lochem (Almen)	48,0%	1.65%	-0.3%
Gemeente Bronckhorst (Halle Heide)	47,1%	-4.28%	-6.6%

De gemeenten waar beide kernen in liggen hebben beide te maken met de krimp, hoewel dit bij beide gemeenten op andere manieren tot uiting komt. In de gemeente Lochem heeft dit invloed op de bevolkingssamenstelling, waar minder jongere bevolking is en in de toekomst zal zijn. In de gemeente Bronckhorst bestaat er een verandering in de bevolkingssamenstelling en is er een afname in het bevolkingsaantal. De problematiek met betrekking tot de krimp kunnen dus in de gemeente Bronckhorst op een grotere schaal ontstaan dan in de gemeente Lochem.

4.2.3 Urgentie

De bevolking van Almen heeft bij het opstellen van een dorpsplan in 2007 het openen van een buurtsuper als een van de doelen genoemd. Na het uitgeven van het dorpsplan is een projectgroep aan de slag gegaan met dit doel. Al snel blijkt dat voor het kunnen plaatsen van een buurtsuper in een locatie een derde partij nodig is die wil investeren in het benodigde vastgoed. Door medewerking van de regionale woningbouwvereniging is de locatie beschikbaar gesteld tegen maatschappelijke huur (Y. Winkelhorst, persoonlijke communicatie, 24 juni 2019). Tevens heeft het project van faciliterende diensten van de verschillende betrokken overheden genoten (C. Bernard, persoonlijke communicatie, 18 juni 2019). Alle bovengenoemde betrokkenen zagen de noodzaak om de kern Almen de huidige situatie te veranderen ten behoeve van de leefbaar in het belang van de inwoners (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 3 juni 2019).

In Halle Heide heeft het voormalig schoolgebouw in de dorpskern enkele jaren leeggestaan voor het initiatief is gestart. De urgentie vanuit de bevolking was tweeledig: het zou zonde zijn als het gebouw gesloopt zou moeten worden omdat er dan een gat in de kern zou ontstaan en er bestond op dit moment geen enkele ontmoetingsplek binnen het dorp waar de inwoners samen konden komen. Er bestond een idee binnen het dorp dat het nu moest worden gedaan, omdat ze anders het gebouw en daarmee de kans kwijt zouden raken (E. Buunk, persoonlijke

communicatie, 28 november, 2019). Vanuit de gemeente werd meegedacht, maar omdat het een van de eerste projecten was binnen de gemeente waar een voormalig schoolgebouw een maatschappelijke functie zou krijgen die door bewoners zou worden beheert, zat hier in eerste instantie een meningsverschil over de waarde van het gebouw de samenwerking in de weg. Na de overeenkomst over de symbolische waarde van één euro, die aan het gebouw werd gehangen, was ook duidelijk dat de gemeente inzag hoe hoog de urgentie was om dit gebouw door de lokale bevolking te laten beheren (N. Droppers, persoonlijke communicatie, 2 december 2019). Tot slot zijn er nog verschillende ondernemers bij betrokken geweest die vrijwillig of tegen een lage prijs hebben geholpen om het gebouw te renoveren tot een duurzaam gebouw waar de gemeenschap jaren mee vooruit kan (R. Baakman, persoonlijke communicatie, 16 januari 2020). Toen de ondernemers werden gevraagd mee te helpen waren zij direct enthousiast, hieruit komt ook hun idee van urgentie naar voren (B. Lucassen, persoonlijke communicatie, 9 december 2019).

In beide kernen heeft de bevolking de urgentie ervaren om iets te doen aan het ontbreken van een voorziening. Ook zijn er bij beide kernen organisaties, bedrijven en publieke organen betrokken geweest om deze ontwikkeling te ondersteunen. Belangrijk is dat in beide kernen het initiatief vanuit de bevolking van de kernen ontstaan is en dat zijzelf de projecten grotendeels hebben mogelijk gemaakt.

4.3 Exogene factoren

De exogene factoren zijn sociaal, economische en demografische kenmerken, gemeenschapsvorming en de ligging van het dorp. Hieronder worden deze aspecten één voor één uiteengezet voor beide kleine kernen, afsluitend met een resumé.

4.3.1 Sociale, economische en demografische kenmerken

Leeftijd

De gemiddelde leeftijd in Almen ligt relatief hoog. 31,1% van de inwoners heeft een leeftijd van 65 jaar of ouder. Tevens is de leeftijdsgroep van 45 tot 65 ruim vertegenwoordigd met 34,5%. Hieruit kan men concluderen dat de leeftijdsgroepen onder de 45 jaar maar 34,4% van de bevolking omvat. (CBSinuwbuurt, 2017). Onderstaande tabel laat de verdeling in leeftijdsgroepen binnen Nederland zien in vergelijking met Almen. Almen wijkt duidelijk af van de landelijke leeftijdsverdeling. Dit is ook wel een vergrijzend gebied. Mensen met een hogere leeftijd participeren eerder in een vrijwilligersproject dan mensen met een lagere leeftijd. De hoge gemiddelde leeftijd binnen Almen heeft dus een positieve uitwerking op het participatiegedrag in Almen.

In Halle Heide is de verhouding in leeftijdsgroepen meer vergelijkbaar met de landelijke verhouding in leeftijdsgroepen zoals te zien is in de onderstaande tabel. Ten opzichten van de landelijke verhouding tussen leeftijdsgroepen zijn er meer bewoners op middelbare leeftijd en minder jongere bewoners in Halle Heide. Bewoners uit jongere leeftijdsgroepen participeren minder in vrijwilligersprojecten. De kleine afwijking ten opzichte van het nationaal gemiddelde ligt in het feit dat er minder bewoners zijn in de jongere leeftijdsgroep, wat een positieve uitwerking heeft op het participatiegedrag in Halle Heide.

Tabel 11 Leeftijd Almen en Halle Heide in vergelijking met Nederland

Leeftijdsgroepen	Nederland (CBS, 2017)	Almen (CBSinuwbuurt, 2017)	Halle Heide (CBSinuwbuurt, 2017)
0-45	53%	34%	46%
45-65	28%	34%	35%
65+	19%	31%	19%

Opvallend is dat de verhouding in leeftijdsgroepen in Halle Heide heel anders is dan bij Almen. Zo zijn er aanzienlijk meer bewoners in de leeftijdsgroep 0-45 en zijn er minder bewoners in de leeftijdsgroep 65+. Beide kleine kernen hebben een verhouding in de leeftijdsgroepen waarbij meer oudere inwoners zijn dan in het nationaal gemiddelde. Echter is de afwijking ten opzichte van het nationaal gemiddelde in Almen aanzienlijk groter dan in Halle Heide.

Opleidingsniveau

Door een gebrek aan gegevens over het opleidingsniveau over de kleine kern zelf wordt gekeken naar het opleidingsniveau van een breder gebied, namelijk de gemeente Lochem (Gorsel, 2013). In de gemeente Lochem is er een lager percentage laag opgeleide volwassenen dan het landelijk gemiddelde en dan binnen de regio Noord-Oost Nederland (KVNOG, z.j.). Dit kan een positief effect hebben op het participatiegedrag binnen de gemeente Lochem.

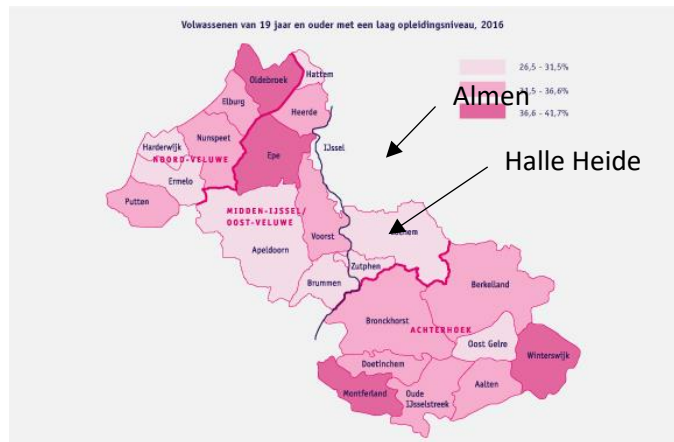
Ook voor het gemiddeld opleidingsniveau van Halle Heide zelf zijn geen specifieke cijfers te vinden. Hierdoor wordt tevens gekeken naar een niveau hoger dan de dorpskern, namelijk de gemeente Bronckhorst. Vergeleken met het landelijk gemiddelde en de gemeenten in de regio Noord-Oost Nederland zijn er iets meer laag opgeleide volwassenen (KVNOG, z.j.). Dit kan een negatief effect hebben op het participatiegedrag binnen de gemeente Bronckhorst.

Tabel 12 Percentage laag opgeleiden gemeente Lochem en gemeente Bronckhorst in vergelijking met Nederland en Noord-Oost Nederland.

Laag opgeleide volwassenen vanaf 19 jaar (KVNOG, z.j.)	Nederland	Noord-Oost Nederland	Gemeente Lochem (Almen)	Gemeente Bronckhorst (Halle Heide)
	31%	32%	29%	33%

Almen door het laag percentage laagopgeleiden een positief effect ervaren op het participatiegedrag, waar Halle Heide een negatief effect zou kunnen ervaren op het participatiegedrag door het hogere percentage laagopgeleiden. Echter is het verschil in percentage minimaal. Daarnaast zijn de percentages van laag opgeleide volwassenen over de gehele gemeente waar de kleine kern deel van uitmaakt en gaat het niet direct over de kleine kern. Het effect wat kan bestaan op de ontstaan van een zelforganisatieproject door een hogere participatiegraaf, kan in dit geval hierdoor als minimaal meetbaar worden gezien.

Figuur 5 Volwassenen met laag opleidingsniveau 2016 (KNVOG, z.j., aangepast)

Huiseigenaarschap

Het percentage huiseigenaarschap in Almen is erg hoog ten opzichte van het landelijk gemiddelde. In Almen wonen 72% van de inwoners in een koopwoning (CBSInuwbuurt, 2017), waar het landelijk gemiddelde 56% is (CBS, 2017). Ook is het percentage woningen in het bezit van een huur-corporatie met 19% (CBSInuwbuurt, 2017) aanzienlijk lager dan het landelijk gemiddelde, wat 30% is (CBS, 2017). Bij een hoger percentage woningbezit, gaan bewoners eerder participeren in vrijwilligersprojecten. Het hogere percentage woningbezit in Almen heeft dus een positieve bijdrage op het participatiegedrag bij vrijwilligersprojecten. Opvallend is dat bij een percentage van maar 19% woningen in het bezit van de huur-corporatie in Almen, deze organisatie ten tijde van het initiatief een grote investering heeft gedaan om het ontstaan van de buurtsuper mogelijk te maken.

De percentages over koopwoningbezit in Halle Heide zoals hieronder staat weergegeven is erg afwijkend van het nationaal gemiddelde. Er is een veel hoger percentage koopwoningen in Halle Heide, namelijk 81% (CBSInuwbuurt, 2017) ten opzichten van een landelijk gemiddelde van 56% (CBS, 2017). Ook is erg opvallend dat er geen huizen in het bezit zijn van huur-corporaties (CBSInuwbuurt, 2017), waar landelijk 30% van de woningen in het bezit zijn van huurcorporaties (CBS, 2017). Het hoge percentage woningbezit geeft volgens de theorie een positief effect aan het participatiegedrag bij vrijwilligersprojecten. In Halle Heide levert het percentage woningbezit dus een positieve bijdrage aan het participatiegedrag in vrijwilligersprojecten als het Heidehuus.

Tabel 13 huiseigenaarschap Almen en Halle Heide vergeleken met Nederland

	Nederland (CBS, 2017)	Halle Heide (CBSinuwbuurt, 2017)	Almen (CBSinuwbuurt, 2017)
Koopwoningen	56%	81%	72%
In bezit van huurcorporatie	30%	0%	19%

Voor beide dorpskernen die worden onderzocht in dit onderzoek geldt dat zij een hoger percentage woningbezit hebben dan het landelijk gemiddelde. Zowel Almen als Halle Heide hebben daardoor een positief effect op het participatiegedrag bij vrijwilligersprojecten als de zelforganisatieprojecten die in dit onderzoek worden onderzocht.

Afkomst

Binnen dit onderdeel is gebruik gemaakt van gegevens uit 2011, omdat dit het meest recente jaar waarover binnen deze kernen iets bekend is over inwoners met een migratieachtergrond. Echter kan er vanuit worden gegaan dat de percentages in de afgelopen jaren niet significant zijn veranderd.

Binnen Almen is er maar een laag percentage inwoners met een migratieachtergrond. Daarnaast zijn er onder deze inwoners met een migratieachtergrond geen inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond. Dit heeft een positief effect op het participatiegedrag bij vrijwilligersprojecten binnen het dorp.

In Halle Heide is er maar een laag percentage aan inwoners met een migratieachtergrond, namelijk 3,1% ten opzichte van het landelijk gemiddelde van 20,5%. Tevens zijn er geen inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond. Dit heeft een positief effect op het participatiegedrag bij vrijwilligersprojecten binnen het dorp.

Tabel 14 Migratie van Almen en Halle Heide vergeleken met Nederland

	Nederland (CBS, 2011)	Almen (CBSinuwbuurt, 2011)	Halle Heide (CBSinuwbuurt, 2011)
Inwoners met migratieachtergrond	20,5%	4.1%	3.1%
Inwoners met niet-westerse migratieachtergrond	11,4%	0%	0%

Een lager percentage migranten heeft een positief effect op de participatiegraad bij vrijwilligersprojecten, omdat de eenheid groter is. In beide kernen is er een veel lager percentage aan inwoners met een migratieachtergrond en inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond. Het lage percentage migranten heeft daarom ook een positief effect op de participatiegraad bij vrijwilligersprojecten in Almen en Halle Heide.

4.3.2 Gemeenschapsvorming

Kerkgang

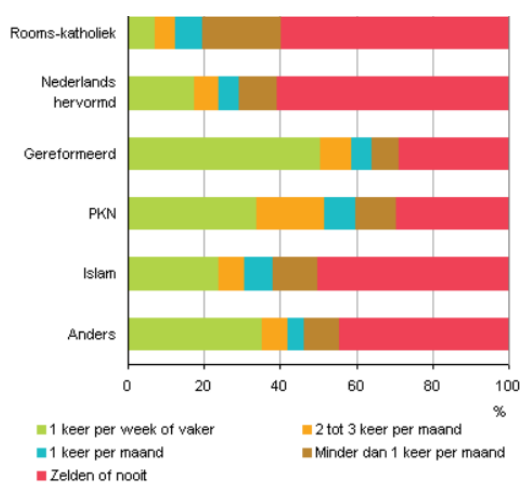
Binnen dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de cijfers (CBS, 2016) van de gemeentes waar de kleine kernen zich bevinden. Deze cijfers zijn gebruikt, omdat er geen specifieke cijfers bekend zijn van de dorpskernen over de gemiddelde kerkgang. Omdat binnen de gemeenten de kerkgang per dorp veel kan verschillen is het lastig om aan deze cijfers conclusies te verbinden. Wel kan gezegd worden dat beide gemeenten waar de dorpskernen in vallen een lager percentage kerkbezoek (minimaal één keer per maand) dan het landelijk gemiddelde.

Tabel 15 Kerkgang van gemeente Lochem en gemeente Bronckhorst vergeleken met Nederland

	Nederland (CBS, 2016)	Gemeente Lochem (CBS, 2016)	Gemeente Bronckhorst (CBS, 2016)
Kerkbezoek, minimaal één keer per maand	16%	8,5%	13.5%

Opvallend is dat beide kernen karakteristieken hebben van het geloof van de hervormde kerk. In Almen heeft de kerk in het centrum van het dorp een Nederlands hervormde achtergrond (Rijksmonumenten.nl, z.j.). De vroegere basisschool in de dorpskern van Halle Heide is een school met de Bijbel, met een hervormd karakter. Tevens heeft de dichtstbijzijnde dorpskern Halle een van oorsprong hervormde kerk (Halle Heide.nl, z.j.). Met deze kenmerken van de dorpen en omgeving kan worden aangenomen dat het karakter van de dorpen overwegend hervormd is. Uit figuur 6 (CBS, 2012) komt naar voren dat er grote verschillen bestaan tussen de religies als het gaat om de gemiddelde kerkgang. De Nederlands hervormde kerk is hier één van de religieuze stromingen waarbij de gezindten het minst hun kerk bezoeken. Een hoge kerkgang heeft een positief effect op de participatiegraad bij vrijwilligersprojecten. In dit geval ondervinden beide kernen geen positief effect op de participatiegraad door de gemiddeld lage kerkgang die in de dorpskernen.

Figuur 6 Kerk- en moskeebezoek naar gezindte, 2010/2011 (CBS, 2012)

Verenigingsleven

Binnen het dorp Almen zijn veel verenigingen actief op veel verschillende vlakken. Zo geeft Coby Wiltink (persoonlijke communicatie, 13 juni 2019) aan dat er mogelijk wel 30

verschillende verenigingen zijn van zang tot boekenclubs en van muziek tot van allerlei sporten. Ook hebben deze verenigingen over het algemeen veel leden en zijn actief in het organiseren van activiteiten. Naast de verschillende sport- en hobbyverenigingen bestaan er ook organisaties binnen zorg en welzijn die activiteiten organiseren voor haar leden (A. Harkink, persoonlijke communicatie, 26 juli 2019).

Het verenigingsleven in Halle Heide is beperkt. Door het openen van het dorps huis in het oude schoolgebouw zijn er verenigingen die een binding hebben met Halle Heide teruggekomen naar de dorpskern, zoals de biljartvereniging en de toneelvereniging. Deze verenigingen zijn dan ook vaste huurders en in de beginfase van het project zijn zij ook betrokken geweest om mogelijke wensen te kunnen vervullen (A. Wisselink, persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019).

Er bestaat een verschil in de activiteit in het dorp als het gaat om het verenigingsleven. In Halle Heide zijn er een beperkt aantal verenigingen, waarvan er een aantal terug zijn gekomen nadat het dorps huis was afgerond. Veel inwoners zijn lid van verenigingen in kernen in de omgeving, wat een negatief effect kan vormen op de samenhang binnen het eigen dorp. In tegenstelling tot Halle Heide is er in Almen een levendig verenigingsleven met sportverenigingen, maar ook culturele en gezelschapsverenigingen. Dit heeft een positief effect op de eenheid van het dorp en daarmee op de participatiegraad bij vrijwilligersprojecten als de buurtsuper.

4.3.3 Ligging van het dorp

Of de ligging van het dorp mooi is, is in principe een subjectief begrip. Echter werd in de literatuur omschreven dat aanwezige natuur en cultuur dit kunnen bevorderen. De dimensie fysieke omgeving binnen de Leefbaarometer (z.j.) geeft een score van ver boven het landelijk gemiddelde. Almen is dus een dorp in een rijk gebied als het gaat om natuur. Cor Bernard (persoonlijke communicatie, 18 juni 2019) geeft aan dat het een dorpje is in het natuurschoon van de Achterhoek. Het is gelegen naast de Berkel en het Twentekanaal. Het bosrijk gebied, afwisselend met uitgestrekte uitzichten zorgen voor een bijzondere combinatie aan natuur. Ook wordt opgemerkt dat door deze ligging het gebied zicht leent voor recreatie en toerisme, waarbij ook een toename duidelijk te merken is (B. Ruiterkamp, persoonlijke communicatie, 5 juli 2019). Het gebied is gelegen in een omgeving met veel landgoederen met historische panden als kastelen en bijgebouwen van de kastelen. In Almen zelf bevindt zich landgoed Ezherwolde wat op dit moment dienst doet als hotel (Achterhoek.nl, z.j.) en het voormalig theehuis aan de oever van de Berkel, de starkingoepel (natuurmonumenten.nl, z.j.). Deze cultureel belangrijke plaatsen worden samen met de natuur verbonden door wandel- en fietsroutes waar in de zomer door veel toeristen gebruik van wordt gemaakt (B. Ruiterkamp, persoonlijke communicatie, 5 juli 2019).

Halle Heide is een jonge dorpskern met plattelandskenmerken van ongeveer 200 jaar oud (persoonlijke communicatie, Robert Baakman, 16 januari 2020). Deze kenmerken zijn bijvoorbeeld de indeling van de landerijen in rechte stukken, die worden doorkruist door verschillende dijken. De score van de Leefbaarometer (z.j.) van Halle Heide heeft op de hoofddimensie fysieke kenmerken een kleine positieve score. Het is groene omgeving met

verre uitzichten in alle richtingen. Cultureel-historisch zijn er weinig bepalende gebouwen of landerijen in de omgeving. Dit komt onder andere doordat de dorpskern in een nog jong plattelandsgebied ligt (R. Baakman, persoonlijke communicatie, 16 januari 2020). Het voormalig schoolgebouw wat nu in gebruik is genomen als dorps huis kan worden beschouwt als een van de meest historische gebouwen in de omgeving, met zijn oorsprong in 1922 (Halleheide.nl, z.j.). Het gebrek aan cultureel historische waarde in de omgeving van Halle Heide kan een negatief effect hebben op het participatiegedrag in vrijwilligersprojecten.

Beide dorpen liggen in een natuurrijk gebied, echter wordt de fysieke omgeving van Halle Heide door de Leefbaarometer (z.j.) minder hoog gewaardeerd dan die van Almen. De meer diverse omgeving van Almen draagt hieraan bij (Leijdelmeijer, Marlet, Ponds, Schulenberg & Van Woerkens, z.j., pp. 27-29). Beide kernen zullen een positieve effect ervaren van de rijkere fysieke omgeving dan het landelijk gemiddelde, wel kan dit voor Almen mogelijk meer zijn dan voor Halle Heide. Als het gaat om de cultureel historische waardering van de omgeving bestaat er een groter verschil tussen Almen en Halle Heide. In Almen en haar omgeving zijn verschillende gebouwen en landhuizen met cultureel historische waarde, waar in de jonge omgeving van Halle Heide dit amper aanwezig is. Hier heeft Almen een positieve bijdrage aan het participatiegedrag bij vrijwilligersprojecten, waar dat bij Halle Heide niet zal bestaan.

4.4 Endogene factoren van de zelforganisatie

In deze paragraaf worden de resultaten besproken en geanalyseerd met betrekking tot de endogene factoren van de zelforganisatie. Deze zijn ingedeeld in 'handelingsruimte', 'visie', 'selectie', 'controle', 'vertrouwen' en 'betrokkenheid'. Hieronder worden deze factoren één voor één geanalyseerd aan de hand van de informatie van respondenten.

4.4.1 Handelingsruimte en visie

In deze deelparagraaf worden de variabelen van de dimensie handelingsruimte en visie op de onderzoekseenheden uiteengezet, waarna een voorlopige theoretische conclusie wordt getrokken. Het gaat hierbij om 'voldoende handelingsruimte', 'visie bekend' en 'visie hetzelfde'.

4.4.1.1 Handelingsruimte

Almen

De betrokken gemeente en provincie hebben niet expliciet bevoegdheden of verantwoordelijkheden hoeven overdragen aan de bewoners van Almen om de buurtsuper voor elkaar te krijgen, omdat het openen van een winkel in principe een particuliere aangelegenheid is (C. Bernard, persoonlijke communicatie, 18 juni 2019). Wel hebben zij een faciliterende rol gespeeld in het initiëren van het project door hulp te bieden bij de initiële financiering. Er zijn er geen ondernemers prominent bij de start van de supermarkt betrokken geweest, wel worden veel streekproducten van lokale ondernemers verkocht bij de buurtsuper (G. Tuller, persoonlijke communicatie, 26 juli 2019). Zij hebben geen beperkend effect gehad op de handelingsruimte. Een belangrijke partij die betrokken is geweest bij het ontstaan van de buurtsuper in Almen is de woningbouwvereniging. In de tijd van het tot stand komen van het initiatief voor een buurtsuper binnen Almen bestond er een regeling dat

woningbouwverenigingen een bepaald budget aan maatschappelijke doeleinden konden besteden. Met gebruik van deze regeling is dan ook de aankoop gedaan voor het gebouw waarin de supermarkt zich heeft gevestigd (Y. Winkelhorst, persoonlijke communicatie, 24 juni 2019, C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019). Zonder de woningbouwvereniging en de investering die zij hebben gedaan, zou de bevolking van Almen nooit de ruimte hebben gehad om dit project op te zetten (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019). De handelingsruimte werd door de bevolking als voldoende ervaren. Ze werden weinig beperkt door instanties en deze hielpen juist door een faciliterende rol te vervullen.

In de gemeente Lochem is er rond 2006 een nieuwe manier van burgerparticipatie gestart waarbij de dorpsbelangenorganisaties mee kunnen praten met de gemeente wanneer zij aan bepaalde voorwaarden voldoen. De dorpsbelangenorganisaties moeten zichzelf omzetten naar een vereniging, zodat zij een officiële gesprekspartner van de gemeente zouden kunnen zijn. Voorwaarden is dat 60% van de huishoudens lid is van de dorpsbelangenvereniging. Dit betekent dat de gemeente en de dorpsbelangenvereniging hiermee de afspraak hebben gemaakt dat de gemeente niets mag doen binnen het dorp zonder dit te bespreken met de dorpsbelangenvereniging. Ook is er een opening ontstaan waar de dorpsbewoners bij de gemeente terecht kunnen met ideeën. De verschillende kernen zijn verdeeld onder de wethouders en burgemeester, daarnaast heeft ieder dorp een ambtelijk coördinator gekregen, die als vast aanspreekpunt geldt (F. Spekrijse, persoonlijke communicatie, 2 juli 2019). Deze handelwijze van de gemeente heeft mogelijk gezorgd voor minder barrières om de juiste contacten te leggen om het project succesvol af te ronden.

Halle Heide

De betrokken gemeente en provincie hebben geen verantwoordelijkheden of bevoegdheden over hoeven dragen aan de gemeenschap om het dorpshuis in Halle Heide te laten ontstaan. Wel was het zo dat het schoolgebouw na het sluiten van de school eigendom was van de gemeente. Hierbij is er in eerste instantie een marktconforme prijs gevraagd om het gebouw over te nemen. Na overleg tussen de initiatiefgroep en de gemeente is er uitgekomen dat het voormalig schoolgebouw voor een symbolisch bedrag van één euro zou worden overgedragen aan de initiatiefgroep (A. Vries, persoonlijke communicatie, 19 augustus 2019). Door deze toenadering tussen de gemeente en de initiatiefgroep is de mogelijkheid ontstaan om het dorpshuis te creëren in het voormalig schoolgebouw. De gemeente is naast deze beslissing om af te zien van de marktconforme prijs een faciliterende actor geweest in het proces (A. Wisselink, persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019). Ook ondernemers, voornamelijk loonwerkbedrijven in de omgeving, zijn erg betrokken geweest bij proces. Zij hebben in de opbouwende fase een belangrijke rol ingenomen bij het opknappen van het gebouw (R. Baakman, persoonlijke communicatie, 16 januari 2020). Binnen de initiatiefgroep is er genoeg handelingsruimte en ondersteuning ervaren vanuit de betrokken actoren als de gemeente en ondernemers in de omgeving (meerdere respondenten, persoonlijke communicatie).

Voorlopige conclusie

Er is binnen beide projecten genoeg handelingsruimte ervaren. Een aantekening die moet worden geplaatst is dat de activiteit bij beide projecten niet een verantwoordelijkheid is geweest van publieke instanties of ondernemers, waardoor deze niet hebben moeten worden overgedragen. Wel is van belang dat bijvoorbeeld het gebouw werd overgedragen, overgekocht of verhuurd tegen de juiste prijs. De bewonersgroep heeft in beide gevallen genoeg handelingsruimte en, door de faciliterende opstelling van verschillende organisaties en publieke organen in de omgeving, ook genoeg mogelijkheden gekregen om iets te doen met de handelingsruimte.

4.4.1.2 Visie

Almen

Het oprichten van de buurtsuper en alles wat hierbij kwam kijken werd geregeld door de dorpsbelangenorganisatie in een samenwerking met belangrijke betrokken partijen als de woningbouworganisatie, de gemeente, de provincie en de supermarktketen (C. Bernard, persoonlijke communicatie, 18 juni 2019). Het plan is ontstaan als één van de speerpunten in het dorpsplan van Almen in 2007. Door de verenigingsstructuur was er door alle dorpsbewoners de mogelijkheid om in te brengen wat zij van de bestaande plannen vonden en wat hun visies waren. De organisatie was daarmee democratischer dan de dorpsbelangenorganisaties in andere regio's (F. Spekreijse, persoonlijke communicatie, 2 juli 2019).

Vanuit de bewoners van het dorp zijn in de ontwerptijd weinig afkeurende geluiden gehoord. Een kleine groep inwoners was kritisch op het plan, waarbij mogelijk de haalbaarheid van het project een vraagteken was. Naar inzicht van Bart Ruiterkamp was de onbekendheid van de aanpak van de buurtsuper met financiële steun en andere maatschappelijke functies nog niet bekend en kan dit een terughoudende werking hebben. Dit kritische geluid kwam echter van een kleine groep inwoners (persoonlijke communicatie, 5 juli 2019). De visies en belangen van de overige organisaties als de overheidsinstanties (C. Bernards, persoonlijke communicatie, 18 juni 2019) en de woningcorporatie (Y. Winkelhorst, persoonlijke communicatie, 24 juni 2019) hadden dezelfde principes als die van de dorpsbelangenorganisatie, namelijk het dorp ondersteunen in het verkrijgen van een faciliteit en ontmoetingsruimte. Hierbij is door geen van de betrokken personen aangegeven dat er een conflicterende visie bestond op cruciaal niveau. Er waren binnen het dorp en de betrokken organisaties geen belangen die het project hebben tegengewerkt (Meerdere respondenten, persoonlijke communicatie).

Halle Heide

Binnen een initiatiefgroep is het idee ontstaan om het voormalig schoolgebouw als dorpshuis te ontwikkelen. In de aanloop naar het realiseren van dit plan is er door middel van een enquête geïnformeerd binnen de bevolking in hoeverre hier behoefte aan was. Maar ook in hoeverre inwoners zich wilden aanbieden om als zich vrijwilliger in te zetten voor het dorpshuis en/of ze mogelijk een financiële bijdrage wilden leveren aan het behoud van het dorpshuis. Uit deze enquête (VKK Gelderland, 2014, pp. 1-2) is naar voren gekomen dat met

een respons van 75% ruim 94% het een goed idee vond om een dorpshuis met meerdere functies in het voormalig schoolgebouw te realiseren. Met deze resultaten is de initiatiefgroep aan de slag gegaan met behulp van een adviesorganisatie Vereniging Kleine Kernen Gelderland (VKK Gelderland).

Door de verschillende invullingen die het gebouw zou kunnen hebben is de initiatiefgroep om de tafel gaan zitten met verschillende verenigingen en ondernemers die mogelijk een rol in de invulling van het gebouw zouden kunnen hebben. Door deze gesprekken zijn er een paar aanpassingen gedaan, om bijvoorbeeld een goede ruimte te creëren voor de plaatselijke toneelvereniging. Echter werd niet ervaren dat door belangen van bepaalde groepen of individuen het project is beïnvloed (A. Wisselink, persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019).

Voorlopige conclusie

In beide kernen was de visie over hoe de projecten zouden gaan vanaf het begin bekend. Door het dorpsplan in Almen en de enquête in Halle Heide waren die plannen ook vrij snel binnen de gehele kern bekend. Door veel te informeren en bijeenkomsten te houden kon iedereen zijn of haar visie over de projecten geven.

Binnen beide projecten zijn geen belangrijke afwijkingen geweest in de visies over de projecten. In Almen heeft alleen een supermarktorganisatie afscheid genomen van het project, waarna in zee is gegaan met een andere supermarktorganisatie. Van afwijkende visies is er verder geen sprake. In Halle Heide zijn belanghebbende verenigingen betrokken bij het indelen van het gebouw, daardoor zijn mogelijke afwijkende visies gehoord. Echter heeft dit geen grote impact gehad, omdat er geen grote afwijkende visies bestonden.

4.4.3 Selectie en controle

In deze deelparagraaf worden de variabelen van de dimensie selectie en controle op de onderzoekseenheden uiteengezet, waarna een voorlopige theoretische conclusie wordt getrokken. Het gaat hierbij om 'financiële en politieke leiderschapsrol' en 'keuze voor actoren' onder de dimensie selectie en 'machtsverdeling' en 'formele en informele regels' onder de dimensie controle.

4.4.3.1 Selectie

Almen

Binnen Almen zijn er een aantal cruciale actoren geweest als het gaat om het financiële plaatje bij de totstandkoming van de buurtsuper. Allereerst is er de aankoop van het gebouw en de ter beschikking stelling tegen een maatschappelijke huur vanuit de huurcorporatie (Y. Winkelhorst, persoonlijke communicatie, 24 juni 2019). Daarnaast zijn er een aantal subsidies belangrijk geweest, voor de initiële verbouwing en het opzetten van de buurtsuper, die via verschillende overheden liepen. Bij de aanvraag hiervan hebben naast de leden van de burgergroep tevens ambtenaren van de gemeente en provincie een ondersteunende rol gespeeld. Door de samenwerking tussen deze organisaties is de benodigde subsidie toegekend en is het project met succes van start gegaan (C. Bernard, persoonlijke communicatie, 18 juni, 2019).

Als het gaat om de cruciale actoren met betrekking tot de moraal binnen het dorp over het opzetten van de buurtsuper heeft de dorpsbelangenorganisatie een cruciale rol gespeeld. Binnen deze organisatie waren een paar actoren het politieke leiderschap op zich namen, aanspreekpunt waren voor de gehele bevolking over dit project en tevens het gezicht waren voor het project (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni). Belangrijk is dat het project niet van één persoon is geworden, maar een samenwerking is geweest van verschillende betrokken actoren van binnen en buiten de initiatiefgroep, die samen het project hebben gedragen (C. Bernard, persoonlijke communicatie, 18 juni, 2019).

De keuze voor actoren binnen Almen is op een meer natuurlijke vorm gedaan. Er is niet gezocht naar mogelijke actoren met een bepaalde visie, kennis of kunde. Dit is zo gedaan, omdat er binnen de kern van Almen maar een beperkt aantal mensen bereidt is om zich hiervoor in te zetten (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019).

Halle Heide

Bij de financiële totstandkoming van het dorps huis in Halle Heide is er een samenwerking geweest met de adviesorganisatie VKK Gelderland. Bij deze samenwerking heeft deze adviesorganisatie kunnen sturen richting de nodige subsidies voor de initiële verbouwing (A. Wisselink, persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019). Door de samenwerking met deze adviesorganisatie, de gemeente en eigen initiatieven zijn de nodige financiële bronnen gevonden om het gebouw op te knappen zodat het in gebruik kon worden genomen als dorps huis.

Actoren die het meest politiek leiderschap binnen de organisatie hebben getoond zijn voornamelijk actief in de initiatiefgroep. Voornamelijk bestuursleden en leden van de initiatiefgroep die betrokken zijn geweest binnen de bouwgroep hebben een inspirerende rol gehad naar andere vrijwilligers. Dit zijn dan ook de mensen die een lange tijd woonachtig zijn in het dorp en voor de meeste inwoners bekend zijn. Zij hebben de mogelijkheid gehad om mensen te enthousiasmeren voor het project (A. Vries, persoonlijke communicatie, 19 augustus).

De keuze voor actoren binnen Halle Heide is net als in Almen op een meer natuurlijke vorm gedaan. Er is niet gezocht naar mogelijke actoren met een bepaalde visie, kennis of kunde. Dit is zo gedaan, omdat er binnen de kern van Halle Heide maar een beperkt aantal mensen bereidt is om zich hiervoor in te zetten. Er zijn een aantal bijeenkomsten belegd waarbij mensen zich hebben aangemeld (B. Lucassen, persoonlijke communicatie, 9 december 2019).

Voorlopige conclusie

Bij zowel Almen als Halle Heide waren de belangrijkste actoren als het gaat om de financiële mogelijkheden van buiten de burgerorganisatie. De samenwerking met bestuurlijke organisaties als de gemeente, provincie en huurcorporatie is hierin erg belangrijk. Het feit dat de financiële leiderschapsrol bij beide projecten buiten de groep die de zelforganisatie organiseert ligt kan volgens de theorie zorgen voor een minder succesvolle uitwerking van de zelforganisatie. Door bij minder kennis en kunde over het financieel ondersteuning te krijgen

van organisaties die zich betrokken voelen bij het zelforganisatieproject kan dit effect worden opgeheven.

De actoren met politieke leiderschapsrol waren te vinden bij de dorpsbelangenorganisaties. Zij waren makkelijk aanspreekbaar door bewoners uit het dorp en door de grootte van het dorp waren zij in een groot deel van het dorp bekend.

De keuze van actoren is binnen beide kernen niet gedaan op basis van visie, kennis en kunde. Omdat er binnen beide kernen een situatie bestaat met weinig inwoners en daarbinnen een beperkt aantal mensen die zich vrijwillig willen inzetten voor een project zoals in dit onderzoek wordt onderzocht is er een natuurlijke selectie geweest. De mensen die zich wilden inzetten en naar eigen inzicht hier genoeg tijd voor hebben zijn welkom geweest bij de groep die zich heeft ingezet voor het ontstaan van de buurtsuper in Almen of het ontstaan van het dorps huis in Halle Heide. Er bestaat binnen de kleine kernen een druk op het aantal vrijwilligers, vanwege het relatief groot aantal verenigingen ten opzichten van het aantal inwoners.

4.4.3.2 *Controle*

Almen

Naar het idee van de respondenten die zijn geïnterviewd is er een gelijke machtsverhouding aanwezig (meerdere respondenten, persoonlijke communicatie). Ondanks dat er een afhankelijkheid bestaat van diverse partijen op het gebied van financiën, kennis, kunde en netwerk werd dit niet ervaren als een ongelijke machtsverhouding. Enkele voorbeelden van de afhankelijkheid van financiën is de nodige investering in een gebouw voor de buurtsuper die gedaan is door de woningbouwcorporatie, een subsidie van de Provincie Gelderland en de garantie van de gemeente Lochem om mensen met achterstand tot de arbeidsmarkt te leveren. (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019).

Binnen de dorpsbelangenorganisatie is het dorpsplan wat in 2007 is geschreven verdeeld in verschillende werkgroepen onder leiding van verschillende bestuursleden. In feite zijn er maar een beperkt aantal inwoners van Almen direct bij de organisatie betrokken geweest, waardoor de organisatie vrij direct was tussen de betrokken actoren van de burgergroep, overheden en woningcorporatie (B. Ruitkamp, persoonlijke communicatie, 5 juli 2019). Er kan niet worden gesteld dat formele regels aanwezig waren. Informele regels bestonden wel in bijvoorbeeld de weinige bijeenkomsten. Door de kleinere groep die direct betrokken was ging de samenwerking op een vrij natuurlijke manier.

Halle Heide

Naar het idee van de respondenten was er sprake van een gelijke machtsverhouding. Er waren geen verenigingen, publieke organisaties of andere organisaties die op één of andere manier hun mogelijk macht op basis van financiën, kennis, kunde of netwerk hebben misbruikt om een grotere macht te verkrijgen in de organisatie.

Vanuit de initiatiefgroep zijn er werkgroepen opgericht die voor de verschillende onderdelen van de initiële verbouwing verantwoordelijk waren. Hierbij waren duidelijk informele regels

en deze waren ook voor iedereen bekend. Verder kan er niet worden gesproken van formele regels. Ook de samenwerking tussen de burgergroep en de gemeente of andere instanties ging op een vrij natuurlijke manier.

Voorlopige conclusie

In beide kernen was er geen individu of groep individuen die hun macht die zij mogelijk op basis van financiën, kennis, kunde of netwerk heeft misbruikt. Vanuit het feit dat bij beide kernen alle respondenten hierop een antwoorden dat er sprake is van gelijke machtsverhouding, kan worden geconcludeerd dat dit het geval is geweest in beide gevallen.

In beide gevallen is er sprake van een werkgroep of werkgroepen. Hierin is duidelijk wie welke taken heeft en wat door wie mag worden besloten. Verder is er geen sprake van formele regels. Doordat de samenwerking tussen de burgergroep en overige actoren door een beperkt aantal mensen vanuit de burgergroep wordt gedaan, is hier een vrij directe en natuurlijke samenwerking, met slechts informele regels.

4.4.4 Sociaal kapitaal

In deze deelparagraaf worden de variabelen van de dimensie sociaal kapitaal op de onderzoekseenheden uiteengezet, waarna een voorlopige theoretische conclusie wordt getrokken. Het gaat hier bij de selectie om 'vertrouwen als wederkerigheid', 'vertrouwen tussen betrokken actoren' en 'Vertrouwen iets te bereiken'. Bij de betrokkenheid gaat het om 'regelmatig contact', 'geschiedenis tussen actoren' en 'informatieverstrekking' en 'de setting'.

4.4.4.1 *Vertrouwen*

Almen

Als het gaat om vertrouwen als wederkerigheid bestaat dit vooral als vertrouwen dat wanneer de buurtsuper zou ontstaan de inwoners van het dorp ook hun best zouden doen om deze voorziening te behouden. De energie die door de betrokken actoren wordt geïnvesteerd wordt daardoor omgezet in een voorziening die door het dorp wordt gesteund. Zo wordt en werd er door de dorpsbelangenvereniging bij tijden opgeroepen om boodschappen te doen bij de buurtsuper (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019). Zowel wordt door de dorpsbelangenorganisatie, als door de organisatie zoals de vereniging zorg en welzijn Almen worden er steeds combinaties gezocht met de buurtsuper voor maatschappelijk oplossingen op verschillende vlakken. Zoals een boodschappendienst, een klussendienst en een vervoersdienst (A. Harkink, persoonlijke communicatie, 26 juli, 2019). De blijvende steun voor de buurtsuper is een voorwaarde voor het duurzaam bestaan van de voorziening (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019).

Alle respondenten spreken over dat er sprake is van vertrouwen tussen de betrokken actoren. Wel geeft Yolanda Winkelhorst aan dat er de actoren met een gezond wantrouwen of kritische blik naar elkaar keken (persoonlijke communicatie, 24 juni 2019). Het vertrouwen dat centraal staat in de samenwerking zorgt voor een positief effect op het functioneren van de zelforganisatie.

Vertrouwen in de haalbaarheid van het zelforganisatieproject is niet op ieder moment volop geweest binnen de groep die direct betrokken waren bij de ontwikkeling naar de buurtsuper. Dit is gegroeid naarmate er steeds meer ontwikkelingen richting de buurtsuper waren. In eerste instantie waren er zorgen over de beschikbaarheid van een locatie. Toen deze onzekerheden uit de weg waren was er binnen de groep betrokken actoren een groot vertrouwen dat de buurtsuper zou ontstaan (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019). Wel waren er vanuit sommige burgergroepen wat twijfels over de haalbaarheid welke mogelijk voortkwamen uit de onbekendheid met deze manier van een buurtsuper organiseren (B. Ruiterkamp, persoonlijke communicatie, 5 juli 2019). Gertie Tuller geeft aan dat zij toendertijd als inwoner die niet direct betrokken was bij de organisatie van de buurtsuper, in eerste instantie wel heeft gedacht dat dit commercieel een lastig verhaal zou kunnen zijn (persoonlijke communicatie, 26 juli 2019).

Halle Heide

Het vertrouwen als wederkerigheid bestaat binnen de organisatie in Halle Heide uit het vertrouwen dat er na de investering van tijd en energie vanuit de initiatiefgroep en andere vrijwilligers er een voorziening ontstaat waar nog lange tijd gebruik van gemaakt kan worden. Tevens bestaat dit uit het vertrouwen dat na dat de huidige groep als vrijwilliger geen bijdrage meer wil of kan leveren, dat hiervoor opvolging is (R. Baakman, persoonlijke communicatie, 16 januari 2020).

Binnen de samenwerking met betrekking tot de mate van vertrouwen is er door alle respondenten aangegeven dat er een hoge mate van vertrouwen aanwezig is geweest in de samenwerking. Wel was er, net als in Almen, een gezonde mate van wantrouwen, zodat ondanks het vertrouwen kritisch naar elkaar werd gekeken (A. Vries, persoonlijke communicatie, 19 augustus 2019).

Vanaf het begin van het initiatief is er vertrouwen geweest dat het initiatief voor een dorpshuis van de grond zou komen. De hoge steun vanuit de bevolking die in beeld is gebracht door de enquête (VKK Gelderland, 204, p. 1-2) in samenwerking met VVK Gelderland liet al geen twijfel of er onder de bevolking grote steun was. Hierdoor was aan het begin van het project al snel vertrouwen en groeide dit steeds meer naarmate er steeds meer onderdelen concreet werden (E. Buunk, persoonlijke communicatie, 28 november 2019). Wel waren er in de beginfase een aantal mensen die vraagtekens zetten bij de haalbaarheid (B. Lucassen, persoonlijke communicatie, 9 december 2019).

Voorlopige conclusie

Het vertrouwen als wederkerigheid bestaat in beide kernen uit het duurzaam behouden van de voorziening door het dorp door de voorziening te gebruiken. De energie en tijd die erin is gestoken door initiatiefnemers, vrijwilligers en overige actoren heeft bij hen de verwachting dat er een voorziening voor de gehele kern voor zou terugkomen. Door de aanwezigheid van het vertrouwen als wederkerigheid bestaat er een grotere motivatie bij de burgers om zich in te zetten bij vrijwilligersprojecten, wat een positief effect heeft op de zelforganisatieprojecten.

Zowel de respondenten van Almen, als de respondenten van Halle Heide geven aan dat er sprake is van vertrouwen tussen de actoren die betrokken zijn geweest bij de samenwerking van de zelforganisatieprojecten. Echter was bij beide projecten bij de betrokken actoren een gezond wantrouwen.

In beide kernen was er een vertrouwen dat het project succesvol zou zijn. Wel was het vertrouwen in eerste instantie niet bij iedereen aanwezig, maar naarmate het project vorderde was dit vertrouwen steeds meer gedeeld. In Halle Heide was het vertrouwen in het begin al sterk, mede door de grote steun vanuit de bevolking. Waar in Almen het vertrouwen steeds meer groeide naarmate er steeds meer concreet was.

4.4.4.2 Verbondenheid

Almen

Binnen het dorp zijn verschillende (sport)verenigingen en dorpsfeesten waar mensen elkaar ontmoeten. Daarnaast zijn er in de kern van het dorp een basisschool waar kinderen en ouders elkaar regelmatig zien. Tot slot is door de grootte van het dorp een duidelijke ons-kent-ons-cultuur. De respondenten uit het dorp geven aan dat de mensen niet dagelijks bij elkaar over de vloer komen, maar wanneer er iets te doen is er een groot deel van het dorp betrokken is (meerdere respondenten, persoonlijke communicatie). Volgens Cor Bernards is Almen een dorp wat zich onderscheidt in ongelooflijke saamhorigheid in organisatorische zin. Ook bestaat er een groot bewustzijn dat de bewoners er met zijn allen zijn voor het dorp en dat ze het samen moeten doen (persoonlijke communicatie, 18 juni 2019). Deze eigenschappen over het karakter van het dorp en de organisatorische cultuur die in het dorp heerst wordt door veel respondenten onderschreven.

Door de structuur van de dorpsbelangenorganisaties als officiële gesprekspartners in de gemeenten Lochem is er al een bestaand contact tussen de gemeente en de dorpsbelangenorganisatie van Almen (F. Spekreijse, persoonlijke communicatie, 2 juli 2019). Dit heeft een positief effect gehad op de samenwerking tussen de gemeente en de dorpsbelangenorganisatie met betrekking tot het zelforganisatieproject. Met andere organisaties als de woningbouwvereniging en de supermarktketen was geen eerder contact, dit heeft echter volgens de betrokken actoren niet geleid tot een negatief effect op de samenwerking tussen deze organisaties en de dorpsbelangenorganisatie van Almen (C. Wiltink, persoonlijke communicatie 13 juni 2019).

Bij het opstellen van het dorpsplan zijn meerdere inwoners betrokken geweest om hun ideeën te ventileren (B. Ruiterkamp, persoonlijke communicatie, 5 juli 2019). Daarna zijn deze ideeën uit het dorpsplan ruim gepresenteerd aan de inwoners van Almen. Toen het project van de buurtsuper in de aanloopfase was, is er regelmatig wat nieuws naar buiten gebracht. Door onderhandeling over de aankoop van een gebouw of het aangaan van een zakelijke relatie met een supermarktketen is geïnformeerd wanneer dit afgerond was om de onderhandelingen niet in de weg te zitten (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni, 2019). Communicatie werd gedaan door midden van de mailinglijst AWI en de meermaalse uitgave van het plaatselijke krantje de Almanak (G. Tuller, persoonlijke communicatie, 26 juli, 2019).

De setting die binnen het dorp bestond waarin inwoners zich konden aanmelden om bij te dragen aan de buurtsuper was wisselend. Door de grootte van het dorp zijn de betrokken actoren die binnen het dorp actief zijn benaderbaar. Van een fysieke setting als een vergaderzaal of publieke tribune was geen sprake. Mensen waren welkom om op ieder moment zich aan te melden om bij te dragen aan het project. De setting kan worden omschreven als informeel (C. Wiltink, persoonlijke communicatie, 13 juni 2019).

Halle Heide

Net als in Almen bestaat er in Halle Heide door de grootte van het dorp een hoog ons-kent-ons-gehalte, wat door het dorps huis versterkt is. Men kent elkaar doordat hun kinderen bij elkaar in de klas zaten, door de verenigingen of door buurtgenoten te zijn. Ook hier is het zo dat veel inwoners elkaar kennen, maar niet dagelijks bij elkaar over de vloer komen (R. Baakman, persoonlijke communicatie, 16 januari 2020).

Vanuit de dorpsbelangenorganisatie, die aan het begin stond van het zelforganisatieproject, is er al eerder contact geweest met gemeenteambtenaren. Door het initiatief is dit contact versterkt (A. Vries, persoonlijke communicatie, 19 augustus 2019). Door het voormalig contact is de samenwerking tussen de burgergroep en de gemeente Bronckhorst beter verlopen. Daarnaast heeft de Vereniging Kleine Kernen Gelderland een adviserende rol gespeeld. Deze organisatie heeft eerder contact gehad met organisaties waar de burgergroep in Halle Heide mee te maken had, waardoor het contact met behulp van deze organisatie beter verliep (P. Van Heek, persoonlijke communicatie, 6 september 2019).

In het begin van het initiatief is in samenwerking met de VKK Gelderland een enquête gehouden in het dorp over de belangstelling voor het creëren van een dorps huis. Hierop is een respons gekomen van 75% (VKK Gelderland, 2014, p. 1), waaruit blijkt dat op dit moment al veel mensen op de hoogte waren. Naar aanleiding van de enquête zijn er bijeenkomsten geweest waarbij de inwoners zich konden laten informeren. Verder zijn er iedere 1,5 maand nog digitale nieuwsbrieven verstuurd aan iedereen die zich aan heeft gemeld, waar tevens brieven zijn verstuurd naar mensen die geen gebruik maken van e-mail (A. Wisselink, persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019). Tot slot konden door de grootte van het dorp de inwoners informatie winnen door betrokken actoren uit het dorp in informele setting hierover aan te spreken, wat volgens de heer Wisselink vaker gebeurde (persoonlijke communicatie, 13 augustus 2019). Er is dus op verschillende manieren getracht iedereen te bereiken. De respondenten die vanuit het dorp betrokken zijn geweest hebben dan ook het idee dat iedereen die geïnformeerd wilde zijn, dit ook kon zijn.

De setting die binnen de organisatie van het dorps huis bestond begon met een kleine groep initiatiefnemers die met behulp van VKK Gelderland een enquête heeft opgesteld waarbij iedereen die interesse had zich kon aanmelden. Bijeenkomsten waren in het dorp, iedereen kon zich op ieder moment aanmelden om bij te dragen aan het project. De setting kan worden omschreven als informeel (P. Van Heek, persoonlijke communicatie, 6 september 2019).

Voorlopige conclusie

Voor beide dorpen geldt dat door de grootte van het dorp bewoners elkaar veelal kennen. Door contacten op verenigingen, school of andere plekken waar mensen elkaar ontmoeten kennen de inwoners elkaar. Tevens geldt voor beide dorpen dat mensen elkaar regelmatig spreken, maar niet de deur platlopen. Bij evenementen is in beide dorpen een groot deel van de bewoners aanwezig. Er bestaat dus een natuurlijke vorm van regelmatig contact tussen de inwoners, waardoor de eenheid binnen het dorp wordt vergroot. Dit heeft een positief effect op de participatiegraad bij vrijwilligersprojecten.

In beide kernen is er sprake geweest van samenwerkingen tussen de burgergroep en organisaties, waarbij voor een gedeelte gold dat er een bestaand contact is geweest, maar ook voor een gedeelte van de organisaties niet. Bij bestaande contacten heeft dit een positief effect gehad op de samenwerking tussen de burgergroep en de desbetreffende organisatie. Contacten die nog niet bestonden, maar zijn ontstaan tijdens het project hebben geen negatief effect gehad op de samenwerking.

In beide kernen is door verschillende manieren van communicatie getracht om iedereen te bereiken die mogelijk betrokken zou willen zijn bij de organisatie van het project. Door regelmatige nieuwsbrieven, een enkele bijeenkomst en de mogelijkheid om informeel te informeren door de grootte van het dorp kon iedereen op de hoogte zijn van de ontwikkelingen.

De setting is in beide gevallen niet een fysieke arena, maar een open organisatie waar iedereen die interesse heeft zich mag aanmelden om bij te dragen aan de organisatie. In Halle Heide is er een enquête onder de inwoners gehouden, waardoor men daar al kon laten horen wat zij precies vonden over de mogelijkheid van het nieuwe dorps huis en wat zij mogelijk zouden willen bijdragen aan het dorps huis. In Almen is hier minder de mogelijkheid voor geweest, echter is de dorpsbelangenorganisatie gesteund door een groot deel van de bevolking en door het veelvuldig informeren hebben dorpsbewoners redelijkerwijs de mogelijkheid gehad om deel te nemen aan de setting of invloed uit te oefenen op de gang van zaken.

5. Conclusie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt in paragraaf 5.1 antwoord gegeven op de onderzoeksvraag met behulp van het beantwoorden van de deelvragen. Vervolgens wordt in paragraaf 5.2 gereflecteerd op het gedane onderzoek met betrekking tot de theorie, methode en analyse. Als laatste worden in paragraaf 5.3 punten van discussie en de aanbevelingen besproken.

5.1 Conclusie

Om onderstaande hoofdvraag te beantwoorden zijn deelvragen opgesteld. Deze deelvragen worden in subparagraaf 5.1.1 achtereenvolgens behandeld. Daarna wordt in subparagraaf 5.1.2 antwoord gegeven op de hoofdvraag.

Onderzoeksvraag: *“Welke factoren dragen bij aan de totstandkoming van een succesvolle zelforganisatie ten behoeve van de leefbaarheid in kleine kernen, waar voorzieningen zijn weggevallen door invloed van de krimp?”*

5.1.1 Beantwoording van de deelvragen

1. Wat wordt verstaan onder leefbaarheid?

Leefbaarheid wordt binnen dit onderzoek gezien als ‘De tevredenheid van inwoners over de voorzieningen’ Waarbij de waardering van de aanwezige of snel toegankelijke voorzieningen een rol speelt. De reden dat hiervoor gekozen is, is dat beide kernen ‘goed’ of ‘zeer goed’ scoren bij de Leefbaarometer (z.j.), maar de voorzieningen ten opzichte van het landelijk gemiddelde erg laag zijn. Eén van de oorzaken voor deze lage score is dat in kleine kernen het niet rendabel is om grotere voorzieningen te plaatsen. Echter heeft de krimp die beide gebieden treft, door bevolkingsverandering en/of bevolkingsafname, een versterkend effect op het verdwijnen van voorzieningen. Hierdoor daalt de leefbaarheid.

De leefbaarheid is in zowel Almen als Halle Heide verbeterd door de toevoeging van een voorziening waar algemeen gebruik van gemaakt kan worden. Uit de Leefbaarometer (2016) blijkt dat het gebrek aan voorzieningen de factor is die de leefbaarheid in Almen en Halle Heide verminderde. De zelforganisatieprojecten hebben door het toevoegen van een voorziening dus een succesvolle bijdrage geleverd aan de leefbaarheid in de kernen.

2. Wat wordt verstaan onder zelforganisatie?

In paragraaf 2.3.2 is de definitie van zelforganisatie beschreven als: “Zelforganisatie is een vorm van sociaal ondernemen die zich kenmerkt door intrinsieke motivatie, samenhang met de omgeving door verbinding en afstemming, autonomie en creativiteit met het doel een sociale dynamiek te creëren die bijdraagt aan de continuïteit van de samenleving.”. Het zijn vrijwilligersprojecten, welke uit de bevolkingsgroep is ontstaan om de leefbaarheid binnen de eigen gemeenschap te verbeteren.

3. Welke exogene factoren zijn van belang voor het tot stand komen van zelforganisatieprojecten?

De exogene factoren die uit de theorie naar voren is gekomen die van belang zijn voor de totstandkoming van zelforganisatieprojecten is in eerste instantie urgentie. Waarna sociale, economische en demografische kenmerken, gemeenschapsvorming en de ligging van het dorp kenmerken omschrijven die bepalen in hoeverre de gemeenschap binnen een dorp zich inzetten voor een vrijwilligersproject als zelforganisatieprojecten.

4. Welke endogene factoren zijn van invloed op de kwaliteit van zelforganisatieprojecten?

De endogene factoren voor een succesvolle zelforganisatie zijn binnen dit onderzoek ingedeeld naar voorbeeld van Huygens et al. (2012) in handelingsruimte, visie, selectie, controle, vertrouwen en verbondenheid.

5. Wat is de relatie tussen de exogene en endogene factoren, en kwaliteit van zelforganisatieprojecten in Almen en Halle Heide?

Voor de totstandkoming van zelforganisatieprojecten was een mate van urgentie nodig bij de betrokken actoren. Uit de analyse blijkt dat in zowel Almen als Halle Heide een hoge mate van urgentie bestond binnen de bevolkingsgroep. Daarnaast is er in beide kernen vanuit overige instanties ondersteuning geboden waardoor de zelforganisatieprojecten succesvol zijn afgerond. Uit deze ondersteuning blijkt dat ook deze instanties de urgentie zagen om de toenmalige situatie te veranderen.

Exogene factoren die de mate van participatie bij een vrijwilligersproject als de zelforganisatieprojecten binnen Almen en Halle Heide kunnen beïnvloeden zijn sociale, economische en demografische kenmerken, gemeenschapsvorming en de ligging van het dorp.

De **sociale, economische en demografische kenmerken** hebben over het algemeen een positieve bijdrage geleverd op de totstandkoming van de zelforganisatie. Minder jongere bewoners, een minder laag opleidingsniveau, een hoger huiseigenaarschap en een laag percentage migranten binnen de kernen zorgen voor een positief effect op de participatiegraaf bij vrijwilligersprojecten als zelforganisatieprojecten. Deze waarden zijn in zowel Almen als Halle Heide gemeten, op één afwijkende waarde na. In de gemeente Bronckhorst, waar Halle Heide ligt, is er een hoger percentage laagopgeleiden gemeten. In Halle Heide heeft dit door de voornamelijk noodzaak aan technische mankrachten het project gestimuleerd.

Binnen de **Gemeenschapsvorming** zijn er wisselende resultaten. Als het gaat om de kerkgang bestaat er voor beide kernen geen positief effect op de participatiegraaf bij vrijwilligersprojecten. Dit komt door het hervormde karakter van de dorpen. In Almen bestaat een rijk verenigingsleven, waar in Halle Heide dit minder rijk is. Dit heeft een positief effect op de participatiegraad in Almen, waar dit een negatief effect heeft op de participatiegraad in Halle Heide.

De **ligging van het dorp** met betrekking tot cultuur en natuur is in beide kernen anders door de verschillende historie van de kernen. Almen ligt in een gebied met historische betekenis, met landhuizen en afwisselende natuur. Halle Heide ligt daarentegen in een gebied met een

jonge geschiedenis, met weinig culturele geschiedenis en vrij eentonige natuur. Hieruit kan men opmaken dat de ligging van het dorp voor Almen een positievere invloed heeft op de participatiegraad dan op Halle Heide.

De endogene factoren voor een succesvolle zelforganisatie zijn binnen dit onderzoek ingedeeld naar voorbeeld van Huygens et al. (2012) in handelingsruimte, visie, selectie, controle, vertrouwen en verbondenheid. Deze worden hieronder één voor één behandeld in hoeverre deze invloed hebben gehad op het succes van de zelforganisatieprojecten in Almen en Halle Heide.

Er is bij de bewonersgroepen voldoende **handelingsruimte** ervaren om hun zelforganisatieproject te kunnen volbrengen. Overige instanties hebben een ondersteunende functie gehad, waardoor de initiatiefnemers geen beperkingen, maar juist steun hebben ervaren. De verschillende **visies** over de zelforganisatieprojecten waren binnen de burgergroepen bekend door het houden van een enquête (in Halle Heide) of het opstellen van een dorpsplan (in Almen). Verder is de mogelijkheid voor discussie in beide kernen open geweest. Dit heeft ertoe geleid dat er in samenspraak tot een plan en uitwerking van het plan is gekomen.

De **selectie** van actoren is in beide kernen op basis van vrijwillige aanmelding gedaan. Dit heeft te maken met het klein aantal mensen waardoor een selectie op basis van kenmerken niet mogelijk is. Zowel de financiële leiderschapsrol als de politieke leiderschapsrol is in beide kernen binnen de burgergroep of in directe betrokkenheid aanwezig. Samen heeft dit gezorgd voor een burgergroep met motivatie en de middelen om het zelforganisatieproject tot stand te laten komen. Met betrekking tot de **controle** is geconstateerd dat in beide kernen door geen enkele betrokken actor of actorgroep gebruik is gemaakt van een ongelijke machtsverhouding voor het eigen belang. Tevens zijn er in beide kernen op basis van informele regels afspraken gedaan, van duidelijke formele regels is geen sprake.

Het **vertrouwen** als wederkerigheid is aanwezig in de zin dat betrokken actoren het vertrouwen hebben dat het project door bewoners gedragen blijft worden, waardoor het een duurzaam bestaan heeft. Ook is de samenwerking tussen de betrokken actoren geweest op basis van vertrouwen, met een gezond wantrouwen naar elkaar. Daarnaast was er binnen de kernen een groot gedragen vertrouwen dat de zelforganisatieprojecten haalbaar waren. Ondanks de ook aanwezige kritische geluiden, welke vervaagden naarmate het project ontwikkelde. Tot slot de **verbondenheid** van bewoners. Door de geringe grootte van de dorpen is de verbondenheid tussen de bewoners groot. In beide kernen was er een bestaande relatie tussen de dorpsbelangenorganisaties en de betrokken gemeenten. Dit bestaand contact heeft een positieve werking gehad op de samenwerking. Ook bestaande contacten tussen betrokken actoren in de samenwerking heeft een positief effect gehad op de samenwerking. Tevens wanneer er geen bestaande relatie bestond heeft dit geen negatieve effecten gehad door bijvoorbeeld onterechte vooroordelen. Daarnaast heeft de burgergroep op verschillende manieren de inwoners van haar kern geïnformeerd, waardoor alle mensen die op de hoogte

wilden zijn dit ook konden zijn. Tot slot bestaat er een informele setting, waardoor bewoners zich welkom voelde om aan te sluiten.

5.1.2 Beantwoording van de onderzoeksvraag

Onderzoeksvraag: “Welke endogene en exogene factoren dragen bij aan de totstandkoming van een succesvolle zelforganisatie ten behoeve van de leefbaarheid in kleine kernen, waar voorzieningen zijn weggevallen door invloed van de krimp?”

Exogene factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een succesvolle zelforganisatie zijn tweeledig. In eerste instantie moet er sprake zijn van urgentie. Daarnaast moeten er exogene factoren aanwezig zijn die invloed hebben op het ontstaan van zelforganisatieprojecten. Daarna zijn er endogene factoren die invloed hebben op het succes van de zelforganisatie.

In beide kernen bestond een hoge mate van urgentie om een aanpassing te doen aan de huidige situatie. Het verlies of het gemis van een voorziening had een dermate effect op de leefbaarheid dat de bevolking in actie is gekomen. Tevens is bij betrokken instanties de urgentie aanwezig geweest of ontstaan, waardoor zij een ondersteunende functie hebben gehad.

De exogene sociale, economische en demografische kenmerken, gemeenschapsvorming en ligging van het dorp hebben over het algemeen een positief effect gehad op het ontstaan van de zelforganisatieprojecten. Over factoren die een afwijkende waarde hebben: de kerkgang in beide kernen en de ligging van het dorp, opleidingsniveau en het verenigingsleven in Halle Heide wordt in paragraaf 5.2.1 een verklaring beschreven.

Bij de endogene factoren handelingsruimte, visie, controle, vertrouwen en verbondenheid zijn er positieve waarden gevonden, wat een positief effect heeft gehad op het functioneren van de zelforganisatieprojecten. Bij de factor selectie komt naar voren dat er niet is geselecteerd op kennis, kunde of het bezit van netwerk, hierover wordt in paragraaf 5.2.1 een reflectie beschreven.

5.2 Reflectie

In deze paragraaf wordt gereflecteerd op het gedane onderzoek. Allereerst wordt gereflecteerd op de theorie, daarna op de methoden en vervolgens op de analyse.

5.2.1 Reflectie op theorie

In eerste instantie wordt in deze reflectie op de theorie ingegaan op de kritiek op het concept van de zelforganisatie. Daarna wordt er een algemene reflectie op de theorie gegeven. Tot slot worden de exogene factoren en endogene factoren van zelforganisatie behandeld.

Met betrekking tot het concept zelforganisatie Tonkens & Duyvendak (2015) geven aan dat een pure vorm van zelforganisatie niet bestaat. De kern van hun kritiek op zelforganisatie zit in het feit dat deze niet wordt geïnitieerd door de gemeenschap door middel van een actieve burgergroep, maar door vertegenwoordigers van de markt en overheid. Bij de participatieladder van Arnstein (1969, p. 217) komt naar voren dat zelforganisatie een vorm van samenwerking kan bevatten. De manier waarop de markt en overheid zich opstelt heeft daarmee invloed op de werking van de zelforganisatie. In het onderzoek komt naar voren dat

de zelforganisatieprojecten in Almen en Halle Heide niet alleen handelingsruimte nodig hadden, maar tevens de ondersteuning van de verschillende instanties die betrokken zijn geweest. Het initiatief en het grootste deel van de energie en tijd is in het initiatief gestoken door de burgergroep, maar de ondersteunende factor van de overige instanties is onmisbaar geweest. Binnen deze kernen kan de factor handelingsruimte breder worden beschreven als de ruimte om niet tegengewerkt te worden door regels of handelingen van andere instanties, maar ook om de ondersteuning te hebben om handelingen te kunnen doen.

De gebruikte theorieën bij exogene factoren zijn toegepast op de participatiegraad in gemeenschappen bij vrijwilligersprojecten. In dit onderzoek zijn deze theorieën toegepast op zelforganisatieprojecten. Dit zijn vergaande vrijwilligersprojecten, waardoor de theorieën mogelijk minder toepasbaar zijn dan op andere vrijwilligersprojecten. De gebruikte overkoepelende theorie bij de endogene factoren is specifiek van toepassing op de zelforganisatieprojecten, echter zijn de ondersteunende theorieën dat niet. Deze theorieën zijn geselecteerd op de aansluiting die zij hebben met de stellingen van Huygens et al. (2012) als overkoepelende theorie. Ook is er niet voor gekozen om factoren te behandelen die specifiek op kleine kernen toepasbaar zijn, omdat deze weinig voorhanden zijn en om het onderzoek relevant te houden voor zelforganisatieprojecten in het algemeen.

Verschillende exogene factoren zijn duidelijk van toepassing geweest op de mate van participatie bij vrijwilligersprojecten als de zelforganisatieprojecten in Almen en Halle Heide die in dit onderzoek worden behandeld. In de factor gemeenschapsvorming komt naar voren dat Almen en Halle Heide op het gebied van kerkgang geen positieve invloed ervaren voor de participatiegraad voor vrijwilligersprojecten. Dit kan komen doordat de theorie van Van Houwelingen et al. (2014) minder toepasbaar is door de betrekking op de zelforganisatieprojecten in dit onderzoek. Bij andere soorten van vrijwilligersprojecten is de invloed van de kerkgang mogelijk wel van toepassing. De afwijkende waarden van Halle Heide met betrekking tot de ligging van het dorp en het verenigingsleven heeft mogelijk te maken met de minder toepasbaarheid van de factoren op kleine kernen. Tot slot de afwijkende waarde in Halle Heide bij het opleidingsniveau, waar geen directe verklaring voor te geven is.

De theorie van Huygens et al. (2012) over de endogene factoren voor succesvolle zelforganisatie zijn grotendeels toe te passen op de onderzoeksobjecten Almen en Halle Heide. Alleen binnen de factor 'selectie' bestaat een afwijkende waarde. Door de beperkte grootte van beide kernen is er amper mogelijkheid op het selecteren van actoren op basis van kennis, kunde en het bezit van een netwerk. Deze factor is niet toepasbaar op deze casussen op basis van de kenmerken van kleine kernen.

5.2.2 Reflectie op methode

Het houden van interviews en het doen van een documentanalyse is goed verlopen. Om een beeld te kunnen vormen over de situatie in Almen en Halle Heide zijn de juiste respondenten bereikt. Hieronder wordt kort beschreven hoe de validiteit en betrouwbaarheid zijn gewaarborgd binnen dit onderzoek.

De validiteit is gewaarborgd doordat de factoren vanuit de theorie zijn geoperationaliseerd in de vragen die zijn gesteld aan respondenten of in de gegevens die zijn gevonden via de

documentanalyse. Bij vragen die mogelijk op meerdere manieren te interpreteren zijn, is bij respondenten doorgevraagd om een antwoord te krijgen op de vraag zoals deze vanuit de theorie is bedoeld. Wanneer de factoren in de gekozen theorieën in het theoretisch kader meer zou aansluiten op de zelforganisatie in plaats van de burgerparticipatie of samenwerking in het algemeen, zou het kunnen dat de geoperationaliseerde factoren beter aansluiten op wat er in de onderzoeksvraag wordt onderzocht. Doordat het concept zelforganisatie nog niet lang bestaat, zijn hier nog weinig theorieën over de endogene factoren van zelforganisatie. Dit zorgt ervoor dat binnen dit onderzoek ervoor is gekozen om theorieën te lenen uit de burgerparticipatietheorieën en samenwerkingstheorieën.

Met betrekking tot de casusselectie had een andere keuze gemaakt kunnen worden, namelijk een vergelijking tussen een succesvol zelforganisatieproject en een minder succesvol zelforganisatieproject. Echter door het gebrek aan een minder succesvol zelforganisatieproject is ervoor gekozen om twee succesvolle zelforganisatieprojecten te onderzoeken aan de hand van de factoren die naar voren komen in de theorie. Het probleem bij het vinden van een minder succesvol zelforganisatieproject is dat deze minder in de publiciteit zijn en hierdoor minder goed kunnen worden gevonden door de onderzoeker. Vooral als het onderzoek is afgebakend in grootte van de kern en het maatschappelijk probleem waar het zelforganisatieproject invloed op uitoefent.

Een andere manier waarop de validiteit van dit onderzoek is gewaarborgd is de manier waarop de respondenten zijn gekozen. In Halle Heide en Almen zijn de gewenste respondenten bereikt. Tevens is er bij beide kernen een gelijke verdeling voor respondenten per organisatie(soort) en moment waarop zij betrokken zijn geweest, behalve als het gaat om de extern betrokkenen. Externe betrokkenen zijn actoren die geen deel uitmaken van de betrokken overheid of de betrokken burgergroep. In Almen zijn er twee belangrijke externe betrokkenen geïnterviewd, waar in Halle Heide maar één extern betrokkene is geïnterviewd. Er is nog een periode gezocht naar een tweede actor die betrokken is geweest, maar niet deel was van de burgergroep of de betrokken gemeente. Dit heeft echter niet geresulteerd in een respondent die relevante informatie over het dorps huis in Halle Heide kon verstrekken.

Ook is er gekozen om alleen de betrokken actoren mee te nemen in dit onderzoek, omdat zij een beeld kunnen geven van de manier waarop de samenwerking binnen het zelforganisatieproject is geweest. Echter is een zelforganisatieproject iets wat door de gehele bevolking van de kern gedragen moet worden om succesvol te ontstaan. Een algemene inventarisatie van de meningen binnen de bevolking van de kern had inzicht kunnen geven over verschillende factoren als 'visie', 'selectie', 'vertrouwen' en 'verbondenheid'. Door een gebrek aan tijd is de afweging gemaakt om slechts de betrokken actoren te interviewen. Wel zijn er een aantal mensen geïnterviewd die op dit moment betrokken zijn bij het zelforganisatieproject, maar in de fase van het initiatief nog geen betrokkenheid hadden met het project. Bij hen is doorgevraagd op deze punten, om zo alsnog een beeld te krijgen hoe enkele bewoners over het zelforganisatieproject hebben gedacht.

De betrouwbaarheid is binnen dit onderzoek gewaarborgd door de manier waarop de dataverzameling is uitgewerkt. Hierbij zijn de interviews opgenomen, de opnames uitgewerkt

en de uitwerkingen van de opnames gecodeerd aan de hand van de geoperationaliseerde factoren. Daarnaast zijn de uitwerkingen van de interviews naar respondenten gestuurd die hebben aangegeven dat ze deze willen controleren, zodat de uitspraken die in het onderzoek staan vermeld ook op deze manier zijn bedoeld. Tot slot bevat het proces rond de zelforganisatieprojecten weinig tot geen gevoelige onderwerpen, zodat de respondenten vrij konden spreken. Tevens bestond er bij veel respondenten een bepaald gevoel van trots over wat zij neer hebben gezet, wat ervoor zorgde dat zij vrijuit hebben gesproken.

5.2.3 Reflectie op analyse

Allereerst zijn de interviews opgenomen, waarna deze zijn verwerkt. De uitwerkingen van de interviews zijn gecodeerd aan de hand van de verschillende exogene factoren of endogene factoren van zelforganisatie. Tot slot is aan de hand van deze coderingen een beschrijving gegeven van de uitwerking van de factoren in Almen en Halle Heide. Met betrekking tot de exogene factoren sociale, economische en demografische kenmerken en het onderdeel kerkgang van de gemeenschapsvorming is voornamelijk gebruik gemaakt van data die beschikbaar is gesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek. De overige exogene factoren, ligging van het dorp en het onderdeel verenigingsleven van gemeenschapsvorming, en de endogene factoren voor de zelforganisatie is gebruik gemaakt van de antwoorden van respondenten.

Bij een aantal exogene factoren zijn de gegevens niet gevonden die specifiek voor de kernen Almen en Halle Heide. Hierdoor zijn de gegevens gebruikt voor de provincies waar deze kernen in liggen. Dit heeft als effect dat de gegevens minder spreken over de situatie in de kern zelf en daardoor mogelijk een vertekend beeld geven over de betrokken factor binnen de kern.

5.3 Aanbevelingen

In dit onderzoek komt naar voren dat de toepassing van verschillende factoren die uit de theorie naar voren komen op kleine kernen kan zorgen voor een afwijkend effect. De selectie van actoren kan bijvoorbeeld bij een kleine kern niet worden gedaan zoals dat in een groter dorp of een stad wordt gedaan op basis van kennis, kunde en het bezit van een netwerk. De volgende aanbevelingen zullen dan ook voornamelijk van toepassing zijn op zelforganisatieprojecten in kleine kernen.

In de conclusie komt naar voren dat de endogene factoren 'handelingsruimte', 'visie', 'controle', 'vertrouwen' en 'verbondenheid' allen aanwezig zijn bij de zelforganisatieprojecten in Almen en Halle Heide. De endogene factor van zelforganisatie 'selectie' is in mindere mate aanwezig. Doordat de zelforganisatieprojecten succesvol zijn geweest kan worden gesteld dat deze factoren bij zelforganisatieprojecten met betrekking tot leefbaarheid in kleine kernen als Almen en Halle Heide minder effect hebben. Een volgend zelforganisatieproject kan besluiten om hier minder aandacht aan te schenken dan mogelijk eerst de bedoeling zou zijn. Tevens kan met deze informatie een analyse worden gedaan van een kern met betrekking tot de aanwezigheid van de endogene factoren 'handelingsruimte', 'visie', 'controle', 'vertrouwen' en 'verbondenheid' om de kans van slagen, voor een mogelijk zelforganisatieproject in een kleine kern, in te schatten.

Uit dit onderzoek komt tevens naar voren dat de burgergroep niet alleen de handelingsruimte nodig heeft in de zin van dat zij niet worden tegengehouden door regels of handelingen van overige instanties. Maar ook dat zij een bepaalde vorm van ondersteuning nodig hebben uit actoren als gemeente, provincie, ondernemers en woningbouwcorporaties om genoeg mogelijkheden te hebben om het zelforganisatieproject succesvol te volbrengen.

Uit de woorden van verschillende respondenten komt naar voren dat de trekkers van de projecten erg belangrijk zijn voor het slagen van het project. Vaak is de investering in het opzetten van een voorziening voor de initiatiefgroep groot. Belangrijk is dat de trekkers van de projecten bekend zijn binnen de groep die zij willen aanspreken. Wanneer iemand reeds langdurig woonachtig is binnen de gemeenschap en op een ander manier actief is binnen de gemeenschap heeft het project meer kans van slagen. Voornamelijk bij de politiek leider is het van belang dat hij of zij binnen de gemeenschap bekend is. De financieel leider kan ook van buiten de burgergroep komen, wanneer deze maar genoeg binding en motivatie heeft om zich in te zetten voor het zelforganisatieproject.

De zelforganisatieprojecten zijn vrijwilligersprojecten die in het geval van de onderzochte projecten een voorziening hebben laten ontstaan binnen de eigen kern. De burgergroep die hierbij betrokken is staat centraal binnen het initiatief, andere organisaties zijn slechts ondersteunend. Beide betrokken gemeenten gaven aan dat ze de initiatieven goed voor de gemeenschap vonden en dat ambtelijke ondersteuning werd geboden. Binnen veel publieke organisaties bestaat nog het idee, waar of onwaar, dat burgers afwachten tot iets voor hen gedaan wordt, of dat wanneer de burgers iets willen organiseren hier geen verantwoordelijkheid voor willen dragen. Door de ontwikkeling van een schijnparticipatie naar de burgermacht, zoals door Arnstein (1969) is beschreven, is er een vraag binnen de maatschappij naar cultuurverandering binnen de publieke organisaties om meer vertrouwen te hebben in haar inwoners. De toenmalige burgemeester van de gemeente Lochem, de heer Spekreijse, is hierin vooruitstrevend geweest door rond 2005 in alle kernen binnen zijn gemeente de dorpsbelangenorganisaties tot officiële gesprekspartners te bestempelen wanneer zij een vereniging waren, waarvan minstens 60% van de huishoudens lid was en dus hun stem gaf aan de organisatie. De ontwikkeling van burgerparticipatie naar zelforganisatie is er één waarvoor in veel publieke organisaties nog een cultuurverandering nodig is. Om de zelforganisatieprojecten goed te kunnen laten functioneren moeten de bewoners de overheid vertrouwen. Dat betekent dat de overheid naar de burgers toe ook vertrouwen moet hebben. Dat vertrouwen in elkaar is volgens de heer Spekreijse (persoonlijke communicatie, 2 juli 2019) dat is het moeilijkste onderwerp als we praten over burgerparticipatie. Men is zo vaak teleurgesteld. Er moet wederzijds vertrouwen gecreëerd worden. Door het goede contact en daaruit vloeiend vertrouwen, wat er was of is ontstaan, zijn beide projecten succesvol verlopen.

Literatuur

Achterhoek VO. (2019). *In beeld: Leerlingdaling in het voortgezet onderwijs*. Doetinchem: Achterhoek VO.

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American planning association*. (35) 4, pp. 216-224.

Bailey, M.T. (1992). Do physicists use case studies? Thoughts on public administration research. *Public Administration Review*, 52(1), 47-54.

Bekkers, R., & Graaf, N. D. D. (2002). Verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie in Nederland. *Mens & Maatschappij*, 77(4), 338.

Bleijenbergh, I. (2013). *Kwalitatief onderzoek in organisaties*. Den Haag: Boom Lemma.

Boonstra, B. (2012). Van participatie naar zelforganisatie over het verschuivende initiatief voor ruimtelijke ontwikkeling (Ed.), Balkan in de Polder. Naar organische gebiedsontwikkeling in Nederland? (pp. 87-90). Eindhoven, Mondriaan Fonds.

Bryson, J., Crosby, B., & Stone, M. (2006). The design and implementation of cross-sector collaborations: Propositions from the literature. *Public Administration Review*, 66, 44-55.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2006). *Meerdere bevolkingskernen per gemeente*. Gevonden op 18 april 2018, op <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2006/06/meerdere-bevolkingskernen-per-gemeente>.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2011). *Nauwelijks bevolkingsgroei in kleine dorpen*. Gevonden op 25 april 2018, op <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2011/05/nauwelijks-bevolkingsgroei-in-kleine-dorpen>.

Centraal Bureau voor de statistiek. (2012). *Een op de zes bezoekt regelmatig kerk of moskee*. Gevonden op 23 januari 2020, op <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2012/51/een-op-de-zes-bezoekt-regelmatig-kerk-of-moskee>.

Centraal Bureau voor de statistiek. (2016). *Helpt Nederlanders is kerkelijk of religieus*. Gevonden op 23 januari 2020, op <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/51/helpt-nederlanders-is-kerkelijk-of-religieus>.

Centraal Bureau voor de statistiek. (2017). *Bevolking: geslacht leeftijden burgerlijke staat, 1 januari*. Gevonden op 9 januari 2020, op <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7461BEV/table?fromstatweb>.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020). *Bevolkingsontwikkeling; maand en jaar*. Gevonden op 3 februari 2020, op <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83474NED/table?dl=2A211>.

CBSInuwbuurt (2011). *Buurten*. Gevonden op 30 juli 2019, op <https://cbsinuwbuurt.nl/#buurten>.

CBSInuwbuurt (2017). *Buurten*. Gevonden op 30 juli 2019, op <https://cbsinuwbuurt.nl/#buurten>.

Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American journal of sociology*, 94, pp. 95-120.

Crosby, B., & Bryson, J. (2005). A leadership framework for cross-sector collaboration. *Public Management Review*, 7(2), 177-201.

Dalen, van, M. (2014). *Zelfredzaamheid ontrafeld: de theorie en de beleving in de praktijk. Een onderzoek naar het perspectief van zelfredzaamheid in verschillende beleidscontexten voor de domeinen veiligheid en zorg en de manier waarop professionals hier in de praktijk betekenis aan geven*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Engbersen, R., Schaar, van der, M. & Schreuders, H. (2013). *Zelforganisatie gaat niet vanzelf. Evaluatie experimenten met bewonersinitiatieven New Towns*. Den Haag: Platform 31.

Floor, L. & Salverda, I. (2006). *Zelforganisatie in het landelijke gebied. Signalen uit de praktijk*. Wageningen: Wageningen Universiteit en Research Centrum.

Gemeente Lochem. (2012). *Ruimtelijke ontwerp structuurvisie 2012-2020*. Lochem: Gemeente Lochem.

Gieling, J. (2018). *A place for life or a place to live: Rethinking village attachment, volunteering and livability in Dutch rural areas*. Groningen: University of Groningen.

Gieling, J. & Haartsen, T. (2016). Liveable Villages: The relations between volunteering and liveability in the perceptions of rural residents. *European society for rural science*. (57) 1, pp. 576-597.

Groot, de, H. & Schonewille, J. (2012). *Krimp in beeld. De social gevolgen van demografische veranderingen*. Utrecht: Movisie.

Halleheide.nl (z.j.) *Geschiedenis*. Gevonden op 30 januari 2020, op <https://halleheide.nl/geschiedenis>.

Hoekman, R., Bulsink, A. & Van Kalmthout, J. (2015). *Sportverenigingen in krimpkeren. Het belang van sportverenigingen voor de leefbaarheid in krimpkeren*. Utrecht: Mulier instituut.

Hospers, G.J. & Reverda, N. (2012). *Krimp, het nieuwe denken*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Houwelingen, van, P., Boele, A. & Dekker, P. (2014). *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*. Den Haag: Sociaal en cultureel planbureau.

Huygens, A., Van Marissing, E. & Boutellier, H. (2012) *Conditioes voor zelforganisatie*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.

Idema, B. (2015). Kansen voor de participatiesamenleving in kleine kernen. *Rooilijn* (48) 5, p. 406-413.

Klijn, E.H. & Teisman, G.R. (1993). Vervlechten, activeren en constitueren van spelen in beleidsnetwerken. In Koppejan, J.F.M., De Bruijn, J.A., Kickert, W.J.M. (red.) *Netwerkmanagement in het openbaar bestuur: over de mogelijkheden van overheidssturing in beleidsnetwerken* (p. 55-74). Den Haag: VUGA uitgeverij.

KVNOG. (z.j.). *Sociaaleconomische status*. Gevonden op 16 januari 2020, op <https://www.kvnog.nl/onderwerpen-bronckhorst/bevolking-bronckhorst/sociaaleconomische-status>.

Kok, S. (2013). *Krimpdorp leefbaar zonder dorpschool? Onderzoek naar de relatie tussen de aanwezigheid van een basisschool en de leefbaarheid in het Achterhoekse dorp Baak*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Krabben, E., Martens, C., & Opdam, E. (2014). Zelforganisatie in stad en uiterwaard. *Rooilijn : Tijdschrift Voor Wetenschap En Beleid in Ruimtelijke Ordening*, 47, 238-245.

Kullberg, J. (2009). Burgerinitiatief in de woonbuurt. In P. Dekker & J. de Hart (red.) *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk* (pp. 216-236) Den Haag: Sociaal en cultureel planbureau.

Leefbaarometer. (z.j.) *Kaart. Buurtgrenzen 2016*. Gevonden op 13 juni 2018, op <https://www.leefbaarometer.nl/kaart/#kaart>.

Leijdelmeijer, K., Marlet, G. & Woerkens, C., van. (2017). *Verbetering en verschillen. Een analyse van de leefbaarheid in Nederland op basis van de leefbaarometer 2016*. Amsterdam/Utrecht: Rigo/Atlas voor gemeenten.

(Leijdelmeijer, K., Marlet, G., Ponds, R., Schulenberg, R. & Woerkens., C., van (z.j.) *Leefbaarometer 2.0: Instrumentontwikkeling*. Amsterdam/Utrecht: Rigo/Atlas voor gemeenten.

Lelieveldt, H. (2004). Helping citizens. Help themselves. Neighborhood improvement programs and the impact of social networks, trust, and norms on neighborhood-oriented forms of participation. *Urban affairs review*. (39) 5, pp. 531-551.

Mandell, M.P. & Steelman, T.A. (2003). Understanding what can be accomplished through interorganizational innovations. *Public Management Review*. (5) 2, pp. 197- 224.

Marissing, E., van. (2008). *Buurten bij beleidsmakers. Stedelijke beleidsprocessen, bewonersparticipatie en sociale cohesie in vroeg-naoorlogse stadswijken in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

- Mitchell, R., Agle, B. & Wood, D. (1997). Toward a theory of stakeholder identification and salience: Defining the principle of who and what really counts. *Academy of Management Review*, 22, pp. 853–886.
- Natuurmonumenten.nl (z.j.). *Staringkoepel*. Gevonden op 23 januari 2020, op <https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/velhorst/monument/staringkoepel>.
- Ostrom, E. (1999). Self-governance and forest research. *Center for international forest research*. 20, pp. 1-15.
- Planbureau voor de leefomgeving. (2016). *Krimp: Bevolkingsontwikkeling per gemeente, 2015-2030*. Gevonden op 16 april 2018, op <http://www.pbl.nl/onderwerpen/krimp/feiten-en-cijfers/infographics/bevolkingsontwikkeling-per-gemeente-2015-2030>.
- Putnam, R.D. (2007). E pluribus unum. Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), pp. 137-174.
- Raad voor het openbaar bestuur. (2012). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*. Den Haag: ROB.
- Raatgever, A. (2012). *Kennis van krimp. Oplossingsrichtingen bij het begeleiden van bevolkingsdaling*. Den Haag: Nirov.
- Rijksmonumenten.nl (z.j.). *Hervormde kerk in Almen*. Gevonden op 23 januari 2020, op <http://rijksmonumenten.nl/monument/16710/nederlands-hervormde-kerk/almen/>.
- Rijksoverheid. (z.j.). *Oorzaken en gevolgen van bevolkingskrimp*. Gevonden op 16 april 2018, op <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingskrimp/oorzaken-en-gevolgen-bevolkingskrimp>.
- Specht, M. (2013). Zelforganisatie vanuit het perspectief van burgers. Inzichten uit onderzoek naar de pragmatiek van burgerparticipatie in drie Europese steden. *Bestuurskunde* (22) 1, pp. 55-65.
- Steenbekkers, A., Vermeij, L. & Van Houwelingen, P. (2017). *Dorpsleven tussen stand en land. Slotpublicatie Sociale staat van het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Streeck, W. & Schmitter, Ph. C. (1985). Community, market, state - and associations? The prospective contribution of interest governance to social order. *European Sociological Review*, (1)2, pp. 119.
- Swanborn, P. (1994). Het ontwerpen van case-studies: enkele keuzes. *Mens en Maatschappij*. (69) 3, pp. 322-335.
- Thiel, van. S. (2015). *Bestuurskundig onderzoek: een methodologische inleiding*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Tonkens, E. & Duyvendak, J. W. (2015). *Graag meer empirische en minder eufore kijk op burgerinitiatieven*. Gevonden op 4 mei 2018, op <https://www.socialevraagstukken.nl/graag-meer-empirische-en-minder-eufore-kijk-op-burgerinitiatieven/>.

Verba, S., Schlozman, K.L. & Brady, H. (1995). *Voice and equality. Civic voluntarism in American politics*.

Vereniging kleine kernen Gelderland. (2014). *Resultaten onderzoek buurtschapshuis in Halle-Heide*. Giesbeek: VKK Gelderland.

Vermeij, L. & Steenbekkers, A. (2015). *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wouw, Van der, D. (2011a). *Leefbaarheid themarapport, de sociale staat van zeeland. Samenvatting*. Middelburg: Scoop.

Wouw, Van der, D. (2011b). *Leefbaarheid: themarapport Sociale staat van Zeeland*. Middelburg: Scoop.

WRR. (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam: University Press.

Xanten, van, H., Schonewille, J., Engelen, J. & Maat, van de, J. W. (2011). *Sterke verhalen. Burgerinitiatieven voor voorzieningen in kleine dorpen*. Rotterdam/Utrecht: Movisie.

Bijlage 1 Interviewguide

Voor we beginnen met het interview wil ik graag vragen of u problemen heeft met dat er een geluidsopname wordt gemaakt? Dit wordt gebruikt om het interview uit te werken en een analyse te kunnen maken. Daarnaast wil ik vragen of ik bij de informatie die ik uit dit interview gebruik voor mijn onderzoek uw naam mag vermelden? Dit kan tevens worden geanonimiseerd.

Om te beginnen: bedankt voor uw tijd. laat ik me eerst even voorstellen: mijn naam is Nicole Koekkoek, op dit moment bezig met het afronden van mijn master Bestuurskunde aan de Radboud universiteit in Nijmegen. Mijn afstudeeronderzoek gaat over de het ontstaan en werkzaamheid (effectiviteit) van initiatieven vanuit burgergroepen bij leefbaarheidsprojecten in kleine kernen. Aan de hand van het ontstaan, het effect of functioneren en de context wil ik alle aspecten rond het burgerinitiatief/coproductie afgaan.

Het onderzoek gaat over het vestigen of versterken van de ontmoetingsfunctie binnen een gemeenschap, dit kan gebeuren door middel van een dorps huis of andere centrale plaatsen om elkaar te ontmoeten.

De onderzoeksvraag die bij dit onderzoek is geformuleerd is:

“Hoe kan zelforganisatie van een groep burgers een duurzame bijdrage leveren aan de leefbaarheid in kleine kernen?”

1. Inleiding, introductie

- Kunt u zichzelf introduceren?
- Kunt u iets vertellen over het karakter van het dorp als het gaat over natuur en cultuur?
- In hoeverre is er binnen het dorp een actief verenigingsleven?
- Kunt u het initiatief introduceren?
- Wat was het probleem in de leefbaarheid voor de komst van het buurtplan/het dorps huis? In welke mate is deze verbeterd na de uitvoering hiervan?
- Wat is uw rol geweest binnen het initiatief?

2. Handelingsruimte en visie

- In hoeverre heeft de overheid bevoegdheden en verantwoordelijkheden overgedragen aan de zelforganisatie? Kunt u hiervan voorbeelden geven?
- Waren ondernemers een partij binnen het project wat de zelforganisatie organiseerde? In hoeverre waren deze bepalend voor het functioneren van de zelforganisatie?
- In hoeverre hebben de ondernemers genoeg handelingsruimte geboden aan de zelforganisatie om genoeg te kunnen functioneren?
- In hoeverre heeft de zelforganisatie de handelingsruimte die zij hebben gekregen ervaren als voldoende?
- Was de visie over het project van iedere betrokkene bekend bij alle overige betrokkenen?

- Welke belangen van individuele betrokkenen of een groep betrokkenen? Waren deze bekend bij de andere betrokkenen?
- In hoeverre zijn de visies over het project bij de verschillende actoren hetzelfde? Bestaat er een afwijkende visie?

3. Selectie en controle

- Wie waren de bepalende actoren binnen de zelforganisatie en wat was hun rol bij het proces?
- Hoe zijn de benodigde middelen bij elkaar gekomen? In hoeverre heeft een specifieke betrokkene binnen de zelforganisatie hier invloed op gehad?
- In hoeverre heeft een specifieke betrokkene binnen de zelforganisatie invloed gehad op het proces en de samenwerking binnen de zelforganisatie?
- Op welke manier is er gekozen voor de actoren die betrokken waren bij de zelforganisatie?
- In hoeverre is hierbij gekozen voor betrokkenen met eigenschappen als kennis, kunde en beschikbaarheid tot middelen?
- In hoeverre is er sprake geweest van een bepalende betrokkene of groep die binnen het proces meer macht heeft gehad dan anderen?
- In hoeverre is er sprake geweest van een bepalende betrokkene of groep die binnen het proces minder macht heeft gehad dan anderen?
- In hoeverre heeft deze gelijke of ongelijke machtsverhouding invloed gehad op het functioneren van de zelforganisatie?
- Op welke manier zijn de regels vastgesteld als het gaat om hoe het proces gaat verlopen, welke groepen waarvoor verantwoordelijk zijn, etc.?
- In hoeverre waren de regels voor alle betrokkenen bekend?
- In hoeverre werden de regels door alle betrokkenen geaccepteerd?

4. Sociaal kapitaal

- In hoeverre hebben de betrokkenen een gezamenlijk verleden gehad? Welke invloed heeft dit gehad op de samenwerking en het functioneren van de zelforganisatie?
- In welke mate kan men zeggen dat er vertrouwen of wantrouwen bestaat tussen de betrokkenen?
- Werd het project van begin af aan als haalbaar ervaren?
- In hoeverre hebben de betrokken inwoners het idee gehad dat zij een verandering teweeg konden brengen?
- Kunt u de mate van contact binnen de zelforganisatie omschrijven?
- Kunt u de mate van contact tussen de zelforganisatie en de overheid en/of markt omschrijven?
- Welke mate van urgentie bestond over het project bij bewoners?
- Welke mate van urgentie bestond over het project bij overheid en/of markt?

- Op welke manier is er informatie verstrekt naar bewoners die niet direct betrokken waren bij de zelforganisatie?
- In hoeverre konden bewoners zichzelf informeren wanneer zij hierin geïnteresseerd waren? Is dit altijd gelukt, of zijn er ook mensen ongewild niet op de hoogte geweest?
- Kunt u de omgeving van het proces omschrijven? Voelden betrokken bewoners zich welkom om te participeren?

5. Afsluitende vragen

Heeft u nog toevoegingen of onderwerpen die niet zijn besproken maar wel van belang kunnen zijn voor dit onderzoek?

Ik wil u in ieder geval hartelijk danken voor het interview. Wilt u na het verwerken van dit interview het nog inzien om te kijken of het op een juiste manier is verwerkt? Heeft u interesse in de uitkomsten van het onderzoek?

Bijlage 2 Respondentenoverzicht Almen & Halle-Heide

Respondenten in Almen	Functie
C. Wiltink	Burgergroep ten tijden van het initiatief
B. Ruitkamp	Burgergroep ten tijden van het initiatief
G. Tuller	Burgergroep huidig
A. Harkink	Burgergroep huidig
C. Bernard	Gemeenteambtenaar ten tijden van het initiatief
F. Spekreijse	Burgemeester ten tijden van het initiatief
Y. Winkelhorst	Woningcorporatie ten tijden van het initiatief
Y. Haarhuis	Huidig leidinggevende 'Superrr'

Respondenten in Halle Heide	Functie
A. Wisselink	Burgergroep ten tijden van het initiatief
B. Lucassen	Burgergroep ten tijden van het initiatief
R. Baakman	Eén van de beheerders huidig
E. Buunk	Burgergroep huidig
A. Vries	Gemeenteambtenaar aan het begin van het initiatief
N. Droppers	Gemeenteambtenaar in een gevorderd stadium van het initiatief
P. Van Heek	Adviseur VKK Gelderland

Bijlage 3 Indicatoren leefbaarometer dimensie 'voorzieningen'

Indicator	Samenvoeging van indicatoren
Afstand tot station	Mobiliteit(is geen variabele)
Afstand tot overstapstation	
Afstand tot oprit snelweg	
Aantal huisartsen binnen 3 km	Onderwijs en gezondheid
Afstand tot dichtstbijzijnde ziekenhuis	
Aantal basisscholen binnen 1 km	
Aantal cafés binnen 1 km	Horeca en winkels
Aantal restaurants binnen 1 km	
aantal winkels dagelijkse boodschappen binnen 1 km	
Kleinere winkels	
Afstand tot dichtstbijzijnde pinautomaat	Stedelijke voorzieningen, niet-stedelijk gebied
Bibliotheek binnen 2 km	
Aantal podia binnen 10 km	
(Terrein voor) sociaal-culturele voorzieningen	
(Terrein voor) dagrecreatieve voorzieningen	
Aandeel leegstaande winkels	Grotere voorzieningen (geen variabele)
(Toename) afstand tot dichtstbijzijnde zwembad	
Supermarkt verdwenen	

Bron: Leefbaarometer (Leijdelmeijer, Marlet & Woerkens, 2017), zelf aangepast